

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Janja Rebić

**Mentor:
predavatelj Marko Kosin**

**PRIMERJALNA ANALIZA ORGANIZIRANOSTI PROTOKOLARNIH
SLUŽB NASLEDNIC BIVŠE SFRJ**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2004

Kazalo	
Zahvala	4
Uporabljene kratice	5
UVOD	6
1. METODOLOŠKI OKVIR DIPLOMSKEGA DELA	8
1.1. Opredelitev predmeta in problema diplomskega dela	8
1.2. Opredelitev ciljev diplomskega dela	8
1.3. Opredelitev hipotez	8
1.4. Uporabljena metodologija	9
2. DIPLOMACIJA IN PROTOKOL	10
2.1. Pojem diplomacije	12
2.2. Kaj je (diplomatski) protokol	14
2.2.1. Vloga ceremoniala	17
2.2.2. Prednostni vrstni red	19
2.2.3. Protokol kot služba	20
2.3. Pregled zgodovine diplomacije in protokola	21
3. ORGANIZACIJA PROTOKOLARNE SLUŽBE V SOCIALISTIČNI FEDERATIVNI REPUBLIKI JUGOSLAVIJI	35
4. ORGANIZACIJA PROTOKOLARNE SLUŽBE V BOSNI IN HERCEGOVINI	37
5. ORGANIZACIJA PROTOKOLARNE SLUŽBE V REPUBLIKI HRVAŠKI	39
6. ORGANIZACIJA PROTOKOLARNE SLUŽBE V REPUBLIKI MAKEDONIJI	41
7. ORGANIZACIJA PROTOKOLARNE SLUŽBE V REPUBLIKI SLOVENIJI	43

8. ORGANIZACIJA PROTOKOLARNE SLUŽBE V SRBIJI IN ČRNI GORI	46
9. PRIMERJAVA ORGANIZIRANOSTI PROTOKOLARNIH SLUŽB V IZBRANIH DRŽAVAH	49
10. UGOTOVITVE IN ZAKLJUČEK	52
11. SEZNAM VIROV	54
11.1. Primarni viri	
11.2. Sekundarni viri	
11.3. Pogovori	

Zahvala

Pisanje tega diplomskega dela je zahtevalo veliko podpore in razumevanja ljudi okoli mene. Zahvalila bi se rada vsem zaposlenim v Protokolu Republike Slovenije, še posebej pa Kseniji Benedetti, šefinji Protokola Republike Slovenije, ki me je sploh pritegnila v protokol. Iskrena hvala gre tudi Tanji Kolenc Koprivc, Zdenki Simčič, Nadji Štakul Goričan, Martini Škraba in Miriam Feder – damam v Protokolu RS, ker so bistveno pripomogle pri zbiranju podatkov, še bolj pa, ker so z mano delile svoje raznolike izkušnje, ki so tako zanimive kot »uporabne«. Zahvalila bi se rada tudi svojemu mentorju, predavatelju Marku Kosinu, ki je kot nekdanji veleposlanik doživljal protokol in ceremonial na lastni koži ter zato imel veliko potrpljenja in spodbudnih besed pri mojem pisanju.

Uporabljene kratice

ang.	angleško
BIH	Bosna in Hercegovina
DKDO	Dunajska konvencija o diplomatskih odnosih
DKKO	Dunajska konvencija o konzularnih odnosih
fr.	francosko
ipd.	in podobno
itd.	in tako dalje
MZZ	Ministrstvo za zunanje zadeve
npr.	na primer
p.n.š.	pred našim štetjem
RS	Republika Slovenija
SDPP	Sklep o določitvi protokolarnih pravil
SR	Socialistična republika
SSKJ	Slovar slovenskega knjižnega jezika
OZN	Organizacija združenih narodov
SFRJ	Socialistična federativna republika Jugoslavija
ZSSR	Zveza sovjetskih socialističnih republik
UL OZN	Ustanovna listina Organizacije združenih narodov
t.i.	tako imenovano
ZDA	Združene države Amerike

UVOD

Protokol, bolj znan kot (predpisan) potek stvari, je prav poseben pojem v odnosih, bodisi mednarodnih/meddržavnih bodisi zgolj medčloveških. Zajema vsa pravila obnašanja v najrazličnejših situacijah ob najrazličnejših priložnostih – od osnovnih pravil bontona, ki veljajo v vsakodnevem, zasebnem življenju, do kompleksnih pravil ali celo mednarodno sprejetih standardov, ki urejajo odnose med državami oziroma njihovimi predstavniki. Protokol je povsod, pa vendar se ga ne da otipati ali videti.

Pravila obnašanja nakazujejo stopnjo spoštovanja, zato so že od nekdaj ključen del diplomacije in celotnih mednarodnih odnosov; s ceremonialom se prikaže celoten spekter možnih odnosov med akterji, od nenaklonjenosti do toplih, prijateljskih odnosov. Tudi danes, ali pa vsaj zadnjih 45 let, ko velja enakopravna suverenost vseh držav, je možno s pomembnimi, simboličnimi detajli prikazati odtenke v intenzivnosti odnosov. To manevriranje znotraj strogih pravil omogoča – ironično – protokol sam oziroma iznajdljivost 'protokolašev' - tistih, ki protokolarno prakso pripravljajo in izvajajo.

Vprašanje vsebine in oblike je pri dvomih o pomembnosti in relevantnosti protokola ter potrebi po njem podobno vprašanju o kuri in jajcu. Katero je bilo prej in katero omogoča drugo? Če je za omogočanje vsebine protokol nenadomestljiv, potem je vsaj tako pomemben kot vsebina sama, čeprav sta to po mnenju mnogih avtorjev dve popolnoma različni stvari. To trdim v tej diplomski nalogi, ko v drugem poglavju s pomočjo zgodovine iščem primere izvajanja ceremonialov, ko z njimi dokazujem, da so služili prikazovanju vsebine, ko ugotavljam, kolikokrat je vprašanje protokola onemogočilo reševanju vsebinskih problemov in kolikokrat je ceremonial bistveno pripomogel k reševanju mednarodnih odnosov. Ugotavljam namreč, da so vsakršni meddržavni stiki brez pravil protokola neizvedljivi. Zagovarjam tudi idejo, da sta se vsebina in oblika razvijali z roko v roki, prva omogoča drugo in obratno; dokler bo obstajala želja po medsebojnem sporazumevanju, bodo obstajala pravila, ki bodo to sporazumevanje omogočala. Nek vzhodnjaški pregovor celo pravi, da je ceremonial plamen živega ognja prijateljstva med narodi.

Protokolarna pravila oziroma pravila vljudnosti so kot ustno izročilo, večinoma so nenapisana, pa vendar jih vsi poznajo in se jih tudi držijo. Vsako odstopanje je vsaj nezaželeno. Ravno ta 'vseprisotnost' protokola, njegova nevtralnost in predvsem njegova moč

so pritegnili mene osebno. Rezultat moje radovednosti je ta diplomska naloga, ki je nastala z iskanjem odgovora na vprašanje, zakaj so protokolarne službe organizirane na različne načine, ko pa vse vendar počnejo zelo podobne, skoraj enake stvari. Odločila sem se raziskati, zakaj tudi protokolarne službe, ki so še nedavno tega učinkovito delovale v enakem sistemu, danes delujejo v drugačnem. Kot nalašč tu pride prav primer nekdanje skupne države Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ) ter ureditev v njenih naslednicah. V tretjem poglavju tako opisujem organiziranost in delovanje protokolarne službe v SFRJ, od četrtega do osmega poglavja pa opisujem sedanjo ureditev v državah naslednicah. Razlike in podobnosti sem strnila v devetem poglavju, kjer natančneje primerjam organiziranost protokolarnih služb med sabo in v relaciji do ureditve v nekdanji skupni državi ter skušam odgovoriti na zastavljene hipoteze. V desetem poglavju pa povzamem ugotovitve in zaključke ter zapišem še sklepne misli.

1. METODOLOŠKI OKVIR DIPLOMSKEGA DELA

1.1. Opredelitev predmeta in problema diplomskega dela

(Državne) protokolarne službe so večinoma organizirane v okviru ministrstva za zunanje zadeve (MZZ). Obstajajo pa tudi drugačne ureditve, na primer protokol kot organ v sestavi vlade.¹ Posledično obstajajo torej tudi različne stopnje centralizacije v organiziranosti teh služb. Predmet tega diplomskega dela bodo protokolarne službe nekdanje SFRJ in njenih naslednic, problem pa različen način organiziranja teh služb.

Za potrebe tega diplomskega dela definiramo SFRJ kot Socialistično federativno republiko Jugoslavijo, kot je obstajala od leta 1945 do leta 1991; za njene naslednice pa upoštevamo Bosno in Hercegovino, Republiko Hrvaško, Republiko Makedonijo, Republiko Slovenijo ter Srbijo in Črno goro.

1.2. Opredelitev ciljev diplomskega dela

Cilj tega diplomskega dela je raziskati razvoj protokola oziroma organiziranosti protokolarne službe, ki je nepogrešljiva za neodvisno državo, in sicer na primeru nekdanje SFRJ in njenih naslednic. Prikazati želimo razlike in podobnosti v organiziranosti te službe v naslednicah, tudi v razmerju do SFRJ, ter poskušati ugotoviti, zakaj te razlike in podobnosti obstajajo. Ugotovljali bomo tudi, ali so protokolarne službe v državah naslednicah primerno organizirane za opravljanje svojih nalog.

1.3. Opredelitev hipotez

Na podlagi zastavljenih ciljev diplomsko delo temelji na sledečih hipotezah:

1. Kako so organizirane protokolarne službe naslednic bivše SFRJ?
2. Kakšne so razlike in podobnosti med njimi?
3. Zakaj obstajajo razlike oziroma podobnosti?
4. Ali so vse protokolarne službe v naslednicah bivše SFRJ usposobljene za opravljanje protokolarnih funkcij in če niso, zakaj je temu tako?

¹ Kot v primeru Protokola Republike Slovenije (RS).

1.4. Uporabljena metodologija

Pri proučevanju navedene problematike bomo v diplomskem delu uporabili naslednje metode in tehnike:

- *študijo primerov*, s katero bomo preučili posamezne konkretne primere, ki pomagajo boljše razumeti objekt raziskovanja (na konkretnih primerih protokolarnih služb izbranih držav bomo prikazali njihovo organiziranost, delovanje ter njihovo zakonsko podlago);
- *zgodovinsko deskriptivno (razvojno) analizo*, s katero bomo raziskovali tendence v zgodovinskem razvoju določenega pojava ali tendence v zgodovini obravnave določenega pojava – torej, predvsem pri zgodovinskem pregledu temeljnih raziskovanih pojmov in razvoju protokolarnih služb izbranih držav;
- *opisno (deskriptivno) metodo*, ki je prvi pogoj za primerjalno raziskovanje;
- *primerjalno raziskovanje*, s katerim bomo iskali podobnosti in razlike med posameznimi enotami analize (v našem primeru med izbranimi državami, v katerih proučujemo organiziranost protokolarnih služb);
- *analizo in interpretacijo primarnih virov* (dokumentov, pogodb, ustav, zakonov, statutov, podzakonskih aktov in pravilnikov) in s tem ustaljenih metod tolmačenja oziroma razlage virov; osredotočili se bomo na primerjalno metodo interpretacije, kjer bomo preverjali zakonsko podlago protokolarnih služb izbranih držav;
- *analizo in interpretacijo sekundarnih virov* (knjig, člankov), ki bo med najbolj pomembnimi metodami raziskovanja pri pisanju diplomskega dela;
- *usmerjene (fokusirane) intervjuje*, ki jih bomo za potrebe pisanja te diplomske naloge opravili na ustreznih protokolarnih službah izbranih držav;
- *osebno korespondenco* (v obliki elektronske pošte), ki jo bomo za potrebe pisanja tega diplomskega dela opravili z ustreznimi protokolarnimi službami izbranih držav;
- *praktične izkušnje*, ki jih pridobivam pri delu v Protokolu Republike Slovenije (RS) od julija 2001 dalje.

2. DIPLOMACIJA IN PROTOKOL

Mednarodna politika je – in je vedno bila – borba za moč. Če upoštevamo nadaljnjo realistično razlago odnosov med državami, kot jo zapiše Morgenthau (1995: 127–128), lahko v tem okviru razmišljanja razdelimo države na tiste, katerih zunanja politika teži k ohranitvi moči in ne k spreminjanju razdelitve moči v svojo korist – te države izvajajo politiko statusa quo. Za tisto skupino držav, ki izvajajo politiko imperializma, je značilno, da je njihova zunanja politika usmerjena k pridobivanju večje moči, kot jo dejansko imajo. Tretjo skupino držav pa sestavljajo tiste, katerih zunanja politika poizkuša svojo moč demonstrirati z namenom, da jo ohranijo ali povečajo – te države izvajajo politiko prestiža.²

Ker je nacionalni interes vodilo za ravnanja držav, je politika prestiža bistveni element odnosov med nacijami, ravno tako kot je želja po prestižu bistveni element odnosov med posamezniki. Zato je prestiž (njegovo ohranjanje ali povečevanje) tako prisoten v mednarodnih odnosih in zato je tako pomemben element zunanje politike. Prestiž je sicer le redkokdaj samostojen cilj, za razliko od ohranjanja ali pridobivanja moči. Cilj politike prestiža pa je, da na druge države napravi vtis z močjo, ki jo ta dotična država v resnici ima ali pa z močjo, za katero verjame, ali pa želi, da bi druge države verjele, da jo ima; cilj je pa lahko, sicer vedno redkeje, tudi zgolj prestiž zaradi prestiža. Za doseganje tega zunanjepolitičnega cilja imajo države že od nekdaj na voljo dve sredstvi: diplomatski ceremonial in razkazovanje vojaške sile (Morgenthau 1995: 176). Nekateri realisti sicer kot najpomembnejše orodje (za izvajanje zunanje politike) navajajo zgolj vojaško silo (Baylis in Smith v Bojinović, 2004: 7), mi pa trdimo, da je ceremonial vsaj tako pomemben kot sama vojaška moč – saj je nenazadnje za prikaz oziroma za želen učinek prikaza vojaške premoči ključnega pomena prav ves blišč in pomp ceremonialov, ki to moč prikažejo in z modro uporabo celo potencirajo.

Nacionalni prestiž oziroma ugled moči je še vedno pomemben, včasih je lahko tudi odločilen faktor (ne)uspeha zunanje politike; politika prestiža in s tem tudi diplomatski ceremonial sta zato nepogrešljiva elementa vsake racionalne zunanje politike (Morgenthau 1995: 176). Modro zastavljena politika prestiža demonstrira moč svoje države ter pri tem odkriva ravno prav: ne preveč in ne premalo. In ker so pravila diplomatskega ceremoniala načeloma enaka

² Kar se po mojem mnenju prekriva ali celo dopolnjuje z aktivnostmi držav, ki izvajajo politiko statusa quo.

po vsem svetu, ker temeljijo na priznavanju enakopravne suverenosti vseh držav, so ravno zaradi detajlov in s tem drobnih razlik, ki jih omogočajo, tudi ravno pravšnje orodje za izkazovanje moči države. Država je toliko 'velika', kot ji to dovoljuje njena percepcija lastne velikosti ali pa kot ji nakazuje percepcija drugih držav (Geser v Bojinović, 2004: 13). Ceremonial se v tem konstruktivističnem okviru izkaže za več kot pripravno orodje prikazovanja 'velikosti'. Več kot je pompa in luksuza ter sijaja in blišča, močnejši je vtis, večja je predstava o moči neke države. Pomembne so že majhne razlike v teh velikih potezah, potrebne so le majhne spremembe za velike učinke. Protokolarna pravila delujejo subtilno, veljajo za rigidna, pa vendar so toliko fleksibilna, da lahko ob spretni uporabi nakazujejo razlike; s pomočjo ceremoniala se v belih rokavicah lahko prikaže resnično vrednost in dejanski pomen nekega odnosa med državama. Ceremonial je galantnost držav, je način in oblika dostojnosti. Te oblike vljudnosti in uglajenega vedenja omogočajo, da se medsebojni odnosi državnikov in diplomatskih predstavnikov gradijo na ravni vzajemnega spoštovanja, verodostojnosti in zaupanja. Čeprav vedno manj, zato že od nekdaj v tem smislu glavno vlogo v meddržavnih odnosih igrajo zato ravno detajli in simbolika.³

Vsi mednarodni stiki, posebno stiki mednarodnopravnih subjektov, potekajo po pravilih, ki tako ali drugače izvirajo iz diplomatskega protokola. Ne zadostno poznavanje tega mednarodnega kodeksa, ki stike sploh omogoča, ker legitimira vse vpletene, ima zato lahko neprijetne posledice. Države so zato kodificirale minimalno sprejemljive standarde obnašanja in reda v medsebojnih odnosih in teh pravil oziroma načel se poslužujejo tudi v urejanju stikov med ostalimi subjekti mednarodnega prava, na primer med različnimi organizacijami.

(Diplomatski) protokol sicer zavezuje predvsem diplomate in politike, predpisuje osnovne vzorce vedenja in ravnanja v različnih situacijah, predvsem ko pride do stikov. Ena pomembnejših nalog diplomacije in osnovnih nalog protokola je omogočanje komunikacije⁴, ki je temelj mednarodnih odnosov. Zato je imperativno, da se teh pravil ne krši – z rušenjem oblike namreč lahko onemogočimo vsebino. Zgodovina s številnimi primeri prikazuje neuspešnost mednarodnih dogodkov zaradi vprašanj ceremoniala. Pravila (diplomatskega) protokola izhajajo ravno iz zgodovinskih tradicij, običajev in izkušenj, pa vendar tudi iz načel

³ Primer, ki ga lahko uporabimo za ponazoritev zapisanega, ponuja Zelmanović (1990: 255–256), ko opisuje razlike v sedežnem redu pri kronanju dveh britanskih monarhov, in sicer Jurija VI. leta 1937 ter Elizabete II. leta 1953. Izkušeno oko namreč opazi, da razlike v razvrščanju nazorno kažejo, kako mednarodni odnosi in položaj države vplivajo na razvrščanje in obratno.

⁴ White (2001: 319) na primer celo piše, da je diplomacija proces komunikacije in da kot taka obstaja že tisoče let.

mednarodnega prava in diplomatske prakse, razvila pa so se predvsem z namenom, da bi stike med diplomati in politiki olajšali in da bi se le-ti odvijali na skladen in vnaprej določen poenoten način. Trdimo lahko celo, da ceremoniali, ki rešujejo neko 'globalno' potrebo po tradiciji in redu, delujejo tudi kot stabilizatorji mednarodnih odnosov. Ceremonial sam je oblika moči.

2.1. Pojem diplomacije

Diplomacija je širok pojem, ki ima več pomenov. Skozi zgodovino so nastale številne definicije, ki se medsebojno večinoma dopolnjujejo. Najosnovnejšo razlago ponuja Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ), ki ponuja dva ključna vidika tega pojma: »dejavnost, ki se ukvarja z zunanjo, mednarodno politiko« in »sposobnost ravnati z ljudmi spretno, okoliščinam primerno«.

Veliko avtorjev je oblikovalo svoje definicije, eno najstarejših najdemo pri Siru Ernestu Satowu, ki diplomacijo opredeli kot »uporabo inteligence in takta pri vodenju uradnih odnosov med vladami držav /.../« (Lord Gore-Booth 1979: 3).⁵ Nicolson uporablja definicijo slovarja Oxford English Dictionary, iz katerega citira, da je diplomacija »upravljanje mednarodnih odnosov s pogajanjem« (Nicolson 1988: 4). Benko (1987: 454) pa zapiše, da je »diplomacija specifična dejavnost na področju zunanje politike, zaupana posebnim organom, ki so po ustavnih predpisih neke države opolnomočeni, da jo zastopajo v mednarodnih odnosih«. Tudi Trajkovski se v svoji definiciji bolj osredotoča na vlogo diplomacije kot take, zapiše namreč, da je diplomacija »neobhodna in kvalificirana institucija, katere naloga je spremljati, razvijati in omogočati mednarodne odnose« (Trajkovski 1990: 5).⁶

⁵ Na tem mestu naj omenim, da so vsi prevodi iz tujih jezikov izključno delo avtorice. Kjer bi lahko prihajalo do različnih interpretacij izvornika, le-tega navedemo v oklepaju zraven prevoda oziroma v sprotnih opombah.

⁶ Wood in Serres (1971: 3) celo zapišeta, da je diplomacija umetnost razreševanja mednarodnih težav na miroljuben način.

Definicije pa so pogosto tudi napačne⁷, Magalhães (1998: 50) tako loči štiri skupine netočnih opredelitev.⁸ In sicer, enačenje diplomacije:

1. z zunanjo politiko (kar na primer trdi tudi Morgenthau, ko piše, da je »diplomacija oblikovanje in izvajanje zunanje politike« (Morgenthau v Vukadinović, 1995: 107),
2. oziroma njeno pojmovanje kot edine tehnike zunanje politike (na primer sovjetski diplomatski slovar, ki diplomacijo imenuje »tehnični instrument izvajanja zunanje politike« (v Vukadinović, 1995: 107),
3. z mednarodnimi pogajanjmi (zagovorniki tega mnenja se sklicujejo na Callieresa in Martensa (v Vukadinović, 1995: 108),
4. z zgolj dejavnostjo diplomatov (na primer Oxfordski angleški slovar piše, da je »diplomacija posel ali spretnost diplomatov« (*ibid.*).⁹

Sam Magalhães pa govori o čistem konceptu diplomacije, ki je po njegovem mnenju eden od instrumentov zunanje politike (White našteva še vojaško moč, ekonomske ukrepe in subverzijo (2001: 327), kar je po mnenju nekaterih najbolj celovita definicija diplomacije (Brglez v Jazbec, 1998: 60). Magalhães (1988: 13) instrumente zunanje politike razdeli na miroljubne in nasilne; med prve prišteva neposredna pogajanja, diplomacijo in posredovanje kot večstranske stike ali pogajanja in pa propagando, vohunstvo, ekonomsko intervencijo ter politično intervencijo kot enostranske kontakte; med nasilne instrumente pa šteje zastraševanje, grožnje, ekonomske vojne, vojaški pritisk in vojno. Diplomacija je orodje zunanje politike¹⁰ oziroma je eno od orodij, ki jih mednarodni akterji uporabljajo za uresničevanje zunanje politike (White 2001: 318), enačenje pa je posledica stapljanja njunih nalog, predvsem od 19. stoletja naprej (Benko v Jazbec 1998: 56). Benko (1987: 454) tudi piše, da ima diplomacija več pomenov, razume pa jo predvsem kot zunanjo politiko države oziroma kot sredstvo za njeno uresničevanje, kot postopke in metode v mednarodnih pogajanjih in celo kot spretnost diplomatov v pogajanjih. Vukadinović (1995: 105) pa pravi, da je pojem diplomacije kljub mnogim enciklopedijam, priručnikom in avtorjem ter različnim številnim definicijam predstavljen posplošeno in večinoma nenatančno, pogosto pa je

⁷ »Skrajna posledica takšne, v bistvu pravilne ločitve zunanje politike in diplomacije je, da zunanji minister ni prvi diplomat določene države, saj je njegova osnovna funkcija oblikovanje zunanje politike oziroma sodelovanje v procesu njenega oblikovanja – političnega odločanja in ne izvajanja te politike« (Brglez v Jazbec, 1998: 83).

⁸ Podobno opisuje zmotno definiranje diplomacije tudi *The Penguin Dictionary of International Relations*, (1998: 128–130).

⁹ Vukadinović (1995: 108) dodaja še, da se diplomacija pogosto šteje tudi kar za del vsega tega.

¹⁰ Diplomati si lahko lastijo samo indirektn, posreden prispevek k oblikovanju zunanje politike (Osolnik v Jazbec, 1998: 124).

podrejen tudi spreminjanju v mednarodni dejavnosti. Konceptualno jo razume kot spretnost, znanost, sposobnost, proces, prakso, funkcijo in institucijo (Vukadinović 1995: 109). Tako tudi Osolnik (v Jazbec, 1998: 122) ugotavlja, da izraz 'diplomacija' v vsakodnevni rabi ni vedno vezan na diplomatsko službo kot tako.

Diplomacijo pa lahko definiramo tudi kot znanost in umetnost predstavljanja držav, kot to zagovarja Rivier (v Guzelj, 1994: 3). V stoletjih svojega razvoja je diplomacija, ki je v smislu vzdrževanja odnosov med skupinami ljudi starejša od zgodovine, kot zapiše Nicolson (1988: 5)¹¹, razvila posebne tehnike in metode komuniciranja in vedenja (oziroma svojega izvajanja). Nekatere še vedno služijo obvladovanju različnih situacij in dogodkov, sčasoma pa so nekatere prerasle tudi v standardne oblike¹² obnašanja vršilcev diplomatskih nalog in poslov. Ta pravila so se v praksi dopolnjevala, se menjala z novimi spoznanji, običaji in tradicijami držav¹³, skupaj s spreminjanjem mednarodnih odnosov – danes jih poznamo pod imenom diplomatski protokol.

2.2. Kaj je (diplomatski) protokol

Protokol je del življenja že tisoče let¹⁴; ko je v davnih časih nastala diplomacija¹⁵ s spoznanjem naših prednikov, da je koristneje prisluhniti sporočilu sosednjega plemena, kot pa pojesti vsakega njegovega kurirja¹⁶, se je razvil tudi protokol. Razvila so se pravila sprejema odposlanca, ki je imel drugačen status kot bojevnik, z željo po izmenjavi informacij so se tako oblikovali zametki diplomacije in z njimi tudi prva pravila medsebojnega komuniciranja in vzdrževanja medsebojnih odnosov. Benko (v Jazbec, 1998: 40) prikladno zapiše, da je diplomacija nastala v »funkciji zgodovinske situacije«. Podobno trdim tudi za protokol.

Beseda protokol izhaja iz starogrške besede *protokollen* (latinsko: *protocollum*), pri čemer *protos* pomeni prvi, *kolla* pa lepilo, in se nanaša na »prvega, ki je nalepljen v knjigi«. Satow

¹¹ Nicolson se v tem primeru nanaša na zgodovino kot na znanost oziroma na zgodovino v pisani obliki.

¹² Predvsem s sprejetjem Dunajske konvencije o diplomatskih odnosih (DKDO) in Dunajske konvencije o konzularnih odnosih (DKKO), kjer so države kodificirale minimalno sprejemljive standarde vedenja in reda v mednarodnih odnosih.

¹³ Vukadinović (1995: 253) zapiše, da »bodo spremembe same diplomacije, tehnik in institucij, omogočile, da se bo tudi ona prilagodila novi dobi in da bodo z njeno pomočjo države lahko delovale skupaj«.

¹⁴ V McCaffree in Innis (1997: ix) najdemo potrditve s primerom poslikav na zidovih egipčanskih grobnic, ki pripovedujejo o strogih pravilih v določenih obdobjih življenja in smrti.

¹⁵ Podobno ugotavljata tudi Hamilton in Langhorne (1995: 7).

¹⁶ Kot razlaga Mitić (1995: 8).

(v Lord Gore-Booth, 1979: 243) med drugim nadalje razlaga tudi, da je bil protokol v diplomaciji najprej zapisnik konferenc, nadalje ime za oblike, ki se jih je treba držati v uradni diplomatski korespondenci, nazadnje pa tudi koncept, ki je dodan pogodbi, da bi jo dopolnil ali izpopolnil.¹⁷ V najširšem smislu¹⁸ pa pokriva tudi zadeve, ki ščitijo nacionalno dostojanstvo ob velikih dogodkih, ter praktične napotke za primere neformalnih dogodkov, kjer bi se lahko pojavile težave, če pravila ne bi obstajala. Najbolj enostavno povedano – protokol kodificira in uresničuje pravila ceremoniala ter nadzoruje njihovo uporabo (Wood in Serres 1971: 18).

McCaffree in Innis (1997: xi) trdita, da je »protokol skupek pravil, ki predpisujejo lepo vedenje v uradnem življenju, ter ceremonije, ki vključujejo vlade ter narode in njihove predstavnike«. Tudi Trajkovski (1990: 5) je mnenja, da je diplomatski protokol skupek pravil vedenja predstavnikov držav in mednarodnih organizacij, in sicer v njihovem uresničevanju diplomatske funkcije v medsebojnih odnosih – kot tak popolnoma odraža odnose družbeno-politične ureditve ter pravni sistem določene države. Brez teh pravil so vsakršni državniški posli neizvedljivi, dodaja Mikolić (1995: xvi). Cilj teh pravil je, da se zaščiti dostojanstvo in ugled vsake države, kakor tudi njenih najvišjih državnih in diplomatskih predstavnikov (Osolnik v Jazbec, 1998: 141).

Najstarejši znani diplomatski dokument je pismo vpisano v glineno ploščico, ki naj bi nastala 2500 p.n.š, odkrita pa je bila v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja ; to pismo so poslali iz kraljestva Ebla, ki se je nahajalo na sredozemski obali Bližnjega vzhoda, v kraljestvo Hamazi v današnjem severnem Iranu (White 2001: 319). White navaja Cohena glede vsebine tega pisma, v katerem avtor opisuje obstoj razvitega diplomatskega sistema, delovnih odnosov med dvema kraljestvoma, uporabo odposlanca za dostavo pisma v tako oddaljene kraje, protokol (vključujoč koncept enakopravnih položajev) kot dogovorjen medij komunikacije in običajno obliko naslavljanja; organizacijo doma, ki oblikuje in uresničuje zunanjo politiko itd. (White 2001: 319).

Protokol imajo nekateri za bonton diplomacije, zaradi tega nekateri celo za »najodličnejšo in najsubtilnejšo diplomacijo« (Mikolić 1995: 6). In čeprav ima protokol veliko skupnega s

¹⁷ Pri tem navaja Myersa (Lord Gore-Booth 1979: 243).

¹⁸ Protokol v najširšem smislu v *The Penguin Dictionary of International Relations* (1998: 454) pa obsega proceduralne zadeve, diplomatsko korespondenco ter uradne vidike pogajalskega procesa.

pravili lepega vedenja, vseeno predstavlja posebno vrsto pravil, ki so širša kot zgolj dobre manire ter obsegajo veliko več obveznosti. Tudi najmanjša odstopanja ali celo ignoriranje imajo lahko neprijetne posledice, in to ne samo za vpletene osebnosti, pač pa predvsem za države ali mednarodne organizacije, ki jih ti posamezniki predstavljajo. Čačinovič (v Sovdat, 2002: 14) prevaja protokol kot »korektni postopek« in pri tem opozarja, da se morajo službe protokola striktno držati vseh mednarodno vpeljanih ter do podrobnosti urejenih pravil in norm, ki v bistvu urejajo vso diplomatsko dejavnost. Namen protokola je namreč poenostavitev diplomatskega življenja in hkratno praktična uresničitev norme o pravni enakosti držav (Mikolić 1995: xiii)¹⁹ ter tako tudi omogočanje nosilcem oblasti ali pooblastil, da izvajajo svoje pravice (Wood in Serres 1971: 19). Holsti (1995: 135) zapiše, da je diplomatski protokol pomembna pomoč diplomatom, ko želijo učinkovito uresničevati svoje naloge; protokol omogoča in ureja odnose med državami in njihovimi predstavniki.

Služba diplomatskega protokola v vsaki državi²⁰ skrbi za primerno ravnanje z vsakim diplomatskim predstavnikom in mu v ta namen z notranjepravnimi predpisi ter s prakso zagotavlja privilegije in imunitete, do katerih je upravičen (Guzelj 1994: 6). Protokol skrbi za odgovarjajoče postopke med mednarodnimi pogajanjmi, pri zaključevanju mednarodnih aktov, predpisuje pravila prednosti med diplomati; skrbi torej za to, da diplomatom ni treba vedno znova razmišljati o proceduri in se lahko poglobijo v vsebinska vprašanja. Pogosto predpisuje konkretne ceremoniale, ki so »priznani sistemi mednarodne vljudnosti« (*ibid.*) in izraz medsebojnega spoštovanja, s katerimi protokol preprečuje spore in druge zaplete med državami (Ure v Sovdat, 2002: 14).²¹ Pravila protokola so bila podobno kot imunitete in načelo nevmešavanja vpeljana v mednarodno pravo in običaje predvsem za omogočanje komunikacije med državami (Holsti 1995: 134).

Številna vprašanja diplomatskega protokola (na primer prednostni vrstni red, naslavljanje, privilegiji in imunitete ter delno tudi ceremonial in diplomatska korespondenca) so načelno in

¹⁹ Diplomacija in vsi odnosi, ki iz nje izhajajo, se vzpostavijo z vzajemno soglasnostjo vpletenih držav in s tem implicitno pod pogojem, da si te države priznavajo medsebojno enakost – naloga protokola je, da to enakost vzdržuje in s tem omogoča diplomacijo kot tako. Trajkovski (1990: 16) celo zapiše, da je naloga diplomatskega protokola in ceremoniala »ustvarjanje take atmosfere, ki omogoča normalno odvijanje miroljubnih odnosov med suverenimi in enakopravnimi državami«.

²⁰ Protokolarne urade ima tudi večina sekretariatov mednarodnih organizacij (Kaufmann 1996: 39).

²¹ »Protokol predstavljajo splošno sprejeta in dolgo uveljavljena načela obnašanja v meddržavnih in mednarodnih odnosih, ki so se izkazala kot potrebna in koristna, pri čemer gre za uveljavljanje načel kurtuazije in spoštovanja dostojanstva, katerih cilj je zaščititi ugled vsake države in njenih najvišjih državnih predstavnikov.« (Benedetti 2003: 95).

praktično urejena s kodifikacijo diplomatskega prava. Vendar pa posamezne države in mednarodne organizacije ta vprašanja urejajo tudi skladno s svojimi nacionalnimi ali funkcionalnimi posebnostmi. Pri tem je treba seveda poudariti, da lokalna protokolarna pravila pod nobenim pogojem ne smejo odstopati od mednarodno dogovorjenih in sprejetih pravil. Vprašanja, ki pa niso urejena z mednarodnim pogodbenim pravom, se rešujejo s pomočjo mednarodnega običajnega prava, splošno sprejete prakse, domače zakonodaje ter ustaljenih tradicij in običajev držav, razlaga Mikolić (1995: 6). V vsakem primeru pa so protokolarna pravila stroga in zahtevajo natančno izvajanje. Nobena protokolarna naloga pa ni izvedena brez določenih ceremonialnih postopkov.

2.2.1. Vloga ceremoniala

In kaj drugega imajo kralji, za razliko od navadnih ljudi, kot pa ceremonial²² – zapiše Shakespeare v svoji drami Henrik V (v Cannadine in Price, 1992: 1) ter pri tem zadene bistvo in namen ceremoniala. Lahko je bolj ali manj slovesen, vedno pa odraža raven odnosov med državami ter zaželenega napredka, poglobitev in napredovanje začetega sodelovanja. S kompleksnostjo ceremoniala gostitelj tudi izkazuje stopnjo pomembnosti držav oziroma njihovih predstavnikov, ki jih gosti.²³ Hamilton in Langhorne zapišeta tudi: »/.../ [ceremonial] je vpeljal red v neizogibno neurejenem svetu.« (1995: 70). Wood in Serres (1971: 17) pa celo, da je »ni družbe brez hierarhije in da je ni civilizacije brez ceremoniala.«

Ceremonial tako zavzema pomembno mesto v diplomatskem protokolu, oblikovanje pravil ceremoniala in skrb za njegovo izvajanje je pa ena glavnih nalog protokolarnih služb. Protokolarna dejavnost, ki spremlja mednarodne dogodke, pogosto vpliva na njihov uspeh.²⁴ Pomen ceremoniala je tako v mednarodnih odnosih velik, pri pripravi mednarodnih srečanj se mu že stoletja posveča velika pozornost. Pojavlja se v vseh protokolarnih aktivnostih, in sicer v raznih oblikah, največkrat tako, da je v največji meri podvržen običajem in tradiciji držav. Zaradi tega vsa pravila, ki določajo »predpise za potek slavnosti, obredov ali za vedenje pri njih«²⁵ za vse protokolarne prireditve in dogodke, niso in ne morejo biti poenotena. Vendar

²² »*And what have kings, that privates have not too, save ceremony, save general ceremony?*«

²³ Čeprav naj bi posamezna država enako obravnavala vse druge države oziroma njihove predstavnike.

²⁴ Sir William Temple v Lord Gore-Booth (1979: 451): »...*ceremonies were made to facilitate business, not to hinder it.*«

²⁵ Tako ceremonial definira SSKJ.

praviloma ceremoniali ne odstopajo od kodificiranih norm sprejemljivega vedenja.²⁶ So skupek pravil, ki določajo pravila lepega vedenja tako v uradnem kot v zasebnem življenju, v katerega so vpletene različne države ter njihovi predstavniki na mednarodni ravni.²⁷ Z drugimi besedami, ceremonial je priznan sistem mednarodne vljudnosti (Guzelj 1994: 6).

Za potrebe te diplomske naloge bom uporabila tudi naslednje razlikovanje v pomenu oziroma vsebini ceremoniala, kot ga ponuja baron De Martens (Genet v Guzelj, 1994: 13–14); ceremonial deli namreč na dve veji:

a) *diplomatski ceremonial*, ki ureja časti in razlike, ki pripadajo diplomatom po funkcijah in rangu, ki jim je določen s preseančno listo; tak ceremonial obsega: medsebojni rang diplomatskih agentov, red med njimi, njihov rang v državi sprejema in rang njihovih družinskih članov, njihov položaj na javnih sprejemih in osebnih avdiencah, etiketo, odlikovanja in njihova darila;

b) *ceremonial vlade* ali *diplomatski protokol* pa utrjuje pravila na področju mednarodnih odnosov in se ukvarja z nazivi in imeni držav, njihovimi (diplomatskimi) predstavniki – šefi držav, predsedniki vlad ipd., njihovim medsebojnim rangi in častmi, do katerih so upravičeni, ter z oblikami vljudnosti (tako pisno kot verbalno) na meddržavni ravni.²⁸

Na tem mestu je treba omeniti še, da je pomembno razlikovati med pojmom protokol in ceremonial – slednji je namreč le ena od številnih, čeprav ena najpomembnejših, vsebin protokola. Termin protokol se nanaša na proceduralna pravila diplomacije, od katerih nekatera, ne vsa, zajemajo ceremonial (Berridge 2002: 107). Na področje diplomatskega protokola tako poleg ceremoniala spada še cela vrsta nalog, kot so vprašanja imunitet in privilegijev, diplomatske korespondence ter številne druge; med najpomembnejše pa vsekakor sodi vprašanje prednostnega vrstnega reda.

²⁶ Kot ga narekujejo na primer DKDO in DKKO.

²⁷ Štembal (1998: 12) in Sovdat (2002: 15).

²⁸ Tudi Wood in Serres (1971: xv) pišeta, da je protokol skupek pravil za vzdrževanje odnosov med vladami in njihovimi predstavniki ob uradnih in neuradnih priložnostih.

2.2.2. Prednostni vrstni red

Prednostni vrstni red²⁹ je dolgo bil najbolj pereče in eno najbolj značilnih vprašanj v diplomaciji, ugotavlja Mitić (1999: 372), dokler ga nista v mednarodnih odnosih dokončno uredili DKDO in DKKO.³⁰ Znani so namreč primeri, ko je prišlo do resnih zapletov med državami zaradi nespoštovanja prednostnega reda, kar ima lahko neugodne posledice za meddržavne odnose tudi danes. Napačna odločitev glede mesta v prednostnem redu se lahko razume kot izraz nespoštovanja in kot žalitev dotične osebe oziroma države ali mednarodne organizacije, ki jo predstavlja.³¹ Vprašanje ranga najvišjih funkcionarjev je bilo vprašanje prestiža države.

Namen in smisel prednostnega vrstnega reda je, da ugotovi in določi razvrščanje državnih funkcionarjev oziroma njihovih položajev v jasno opredeljeno hierarhično lestvico³², ki izhaja iz določil ustave, pravnega reda države in senioritete njenih funkcionarjev. Gre predvsem za izražanje spoštovanja ter priznavanje dostojanstva določene funkcije in ne posamične osebnosti kot take. Prednostni red tako ostaja v veljavi ne glede na spremembe po rezultatih volitev in drugih demokratičnih procesov (Benedetti 2003: 93). Trajkovski (1990: 65) piše, da je prednostni vrstni red pravica posameznika, da je pri uradnih in drugih protokolarnih slovesnostih postavljen pred drugega posameznika. Tudi Janković (1988: 66) piše, da preseansa določa položaj diplomatskega predstavnika glede na ostale ter katere protokolarne in formalne časti mu zato pripadajo. V te namene ima vsaka država pa tudi ostali mednarodnopravni subjekti (predvsem mednarodne organizacije³³) izoblikovano Diplomatsko listo³⁴ in prednostni red lastnih funkcionarjev oziroma državnih funkcij.

²⁹ Prednostni vrstni red je poslovenjen izraz za pojem preseanse (ang. *precedence*, fr. *préséance*), ki ga uporabljajo tudi v Ministrstvu za zunanje zadeve RS.

³⁰ Prednostni vrstni red funkcij znotraj države še vedno ostaja predmet različnih tradicij in običajev.

³¹ Benedetti (2003: 94).

³² »Hierarhija, utelešena skozi preseanso, sigurno predstavlja najobveznejši del protokolarnih pravil.« (Mitić 1999: 371).

³³ Osolnik (v Jazbec, 1998: 158–159) kot primer navaja prednostno listo Organizacije združenih narodov.

³⁴ Diplomatska lista je seznam diplomatskih predstavnikov oziroma šefov misij v neki državi, in sicer so razporejeni glede na datum predaje poverilnega pisma, kar določa prednostni red med njimi v tej državi gostiteljici.

2.2.3. Protokol kot služba

Protokol je kot služba največkrat in pri večini držav omenjen v okviru zunanjega ministrstva države, navsezadnje se je prav tam vse skupaj tudi začelo. Tako številni avtorji, ko opisujejo tipično sestavo ministrstva za zunanje zadeve, med značilnimi oddelki ali sektorji (kot so konzularne zadeve, bilateralni odnosi, multilateralni odnosi, mednarodne organizacije, mednarodnopravne zadeve, kadrovanje in finance) naštevajo tudi oddelek za protokol. Tako opredelitev najdemo na primer pri Nicku (1997: 45–46) in pa v večih dejanskih ureditvah – recimo pri MZZ Avstrije, kjer protokol poleg posebnih oddelkov za mednarodno pravo, oddelka za publikacije in odnose z javnostmi, oddelka za mednarodne konference in varnost ter oddelka za administrativno reformo sodi v sektor splošnih zadev; podobno tudi urad šefa protokola v Združenih državah Amerike (ZDA) deluje v okviru kabineta *state secretary*-ja (MZZ), skrbi pa za vse protokolarne zadeve tako doma kot v tujini, tudi za predsednika in podpredsednika ZDA.³⁵

Obstajajo pa tudi drugačne ureditve, Mitić (1999: 211) pri naštevanju običajnih sektorjev zunanjega ministrstva na primer ne navede službe protokola. Podobno tudi slovenski diplomat Osolnik (v Sovdat, 2002: 15) dopušča možnost drugačne ureditve, ko zapiše, da je »protokol poseben urad ali služba pri vladi in/ali ministrstvu za zunanje zadeve /.../«.

Protokol je tista služba v vsaki državni upravi, ki pripravlja in izvaja protokolarno prakso neke države; to pomeni, da organizira protokolarne aktivnosti najvišjih predstavnikov te države. Države imajo protokolarne službe torej zato, da le-te pripravijo in izvedejo dogodke državnega pomena; to so organizacija obiskov doma in v tujini, sprejem in predaja akreditivnih pisem, pogajanja in pogovori, različne slovesnosti in komemoracije, ceremoniali ob vročitvi odlikovanj, ob državnih pogrebih in polaganjih vencev itd. Kot je že zgoraj opisano, pa je organiziranost teh služb od države do države različna. Pomembno pri tem pa je, kdo oziroma katera je tista protokolarna služba, ki skrbi za protokolarne zadeve najvišjih državnih predstavnikov tako doma kot v tujini. (Diplomatski) protokol že dolgo ni več protokol, ki zadeva zgolj diplomatske predstavnike. Obiski šefov držav, predsednikov vlad, predsednikov parlamentov, ministrov za zunanje zadeve itd. so namreč izrednega pomena za vzpostavljanje in vzdrževanje odnosov med državami. Protokolarne službe organizirajo te

³⁵ Mitić (1999: 213 in 219).

obiske in srečanja, bodisi uradne bodisi delovne ali zasebne, ter tako nosijo velik delež odgovornosti za njihov uspeh; protokolarna pravila procedure morajo biti izvajana natančno in brez odstopanj, le tako se lahko zagotovi primeren in spoštljiv odnos, ki zagotavlja tudi recipročnost. Poleg organizacijsko-tehničnega vidika izvajanja protokolarnih aktivnosti, kot so rezidence, prevozi in prevajanje, je ključen vidik ceremonialnih postopkov. Ceremoniali morajo biti izvedeni brezhibno, to je ena pomembnejših nalog protokolarne službe v vsaki državi: od pravilno izobešenih zastav, primernih vojaških časti, svečanih obedov do sedežnih redov med pogovori, fototermini in v kolonah vozil. Na splošno, predstavniki (pristojne) protokolarne službe skrbijo za vsesplošno čim boljše počutje visokih tujih gostov. Po našem mnenju protokol oziroma protokolarna služba (lahko) bistveno prispeva k dobremu počutju tujih državljanov ali drugih visokih predstavnikov iz tujine, ko so na obisku pri nas.

Najdemo tudi različne oblike organizacije protokolarne službe v smislu centralizacije izvajanja protokolarne prakse. Zgoraj navedeni primeri prikazujejo centralizirano službo protokola, kjer vse protokolarne dejavnosti (državnega pomena) izvaja ena služba, v nekaterih državah pa imajo posamezni uradi vsak svojo protokolarno službo. Tu pa opozarjamo na možne probleme pristojnosti med posameznimi službami, na pomanjkanja komunikacije med njimi ter na oteženo koordinacijo protokolarnih dejavnosti tako doma kot v tujini. Ne moremo torej govoriti o nekem vzorčnem sistemu urejanja protokolarnih služb, kar napeljuje na domnevo, da gre na tem področju v prvi vrsti za funkcionalno pogojen sistem, ki ga narekujejo praktične potrebe in razmerja med posameznimi nosilci oblasti.

Ravno te razlike razkrivajo jedro našega problema – protokolarne službe so (lahko) organizirane na različne načine, ki se skozi zgodovino tudi spreminjajo.

2.3. Pregled zgodovine diplomacije in protokola

Zgodovinsko gledano se je diplomacija³⁶ začela v Grčiji, od koder tudi izvira beseda diplomacija. Dvakrat prepognjen dokument se je imenoval diploma, izraz pa se je začel uporabljati hkrati s pojavom prvih diplomatskih odposlanstev kot navodilo za njihovo delovanje. Zgodovinsko najstarejši postopki, skozi katere se kažejo mednarodni odnosi, se še danes odvijajo s pošiljanjem in sprejemanjem specialnih misij med državami (Simoniti 1995b:

³⁶ Čačinovič (v Sovdat, 2002: 16) omenja celo, da je diplomacija nastala še pred nastankom človeštva – najboljši diplomat naj bi bila kača, ki je izgnala Adama in Evo iz raja.

12). Po nekaterih francoskih virih se je izraz *diplomatie* začel uporabljati leta 1774, nekoliko kasneje pa je diplomacija postala dejavnost, s katero so se v vse večjem obsegu ukvarjali v vseh dotedanjih državah.

Prve sledi diplomatskega znanja³⁷ in njegove uporabe najdemo v zunanjih politikah Starega vzhoda (Janković 1988: 10). Kralji in cesarji so se združevali proti tretjemu, govorimo lahko o prvih dogovorih o nenapadanju in vzajemni pomoči. Prve zapise o vzdrževanju stanja miru ali vojne najdemo v Manujevem zakoniku (Indija, 4. stoletje p.n.š.), ki vsebujejo tudi predpise o ravnanju z odposlanci. V Iliadi so omenjeni glasniki – t.i. *angeloj*, ki so jih Grki poslali v Trojo, da bi dosegli vrnitev lepe Helene (Čačinovič 1994: 21); apostol Pavel v pismu Korinčanom samega sebe imenuje ambasador (Vukadinović 1995: 17), kralji, vojskovodje in drugi visoki uradniki so že v daljni preteklosti poznali institucijo odposlanstva, ki je omogočala širjenje novic. V razdeljeni antični Grčiji se je uveljavila ideja o enakosti polisov, kar je spodbudilo razvit in spoštovan sistem odposlanstev in drugih instrumentov diplomacije. Tukidid v svoji Zgodovini peloponeških vojn opisuje značilnosti narave, procedur in ceremoniala grških diplomatskih konferenc (Benko v Jazbec, 1998: 47). Že takrat namenljajo odposlancem privilegij, t.i. *heraldi* (glasniki) so imeli celo kvazi religiozno avtoriteto, spadali so pod okrilje olimpskega boga Hermesa.³⁸ Heraldom so bile zaupane naloge vzdrževanja kraljevega dvora (bili so neke vrste prvi dvorni komorniki), vodenja zborovanj ter izvajanja nekaterih religioznih obredov, imeli pa so tudi pooblastila za pogajanje (Nicolson 1988: 6–7).³⁹ Predvsem v času peloponeških vojn so bila pogosta pogajanja o izmenjavi odposlancev ter obrambnih in ofenzivnih pogodb⁴⁰, grške mestne države pa so poznale tudi institut arbitraže. Vsi nosilci politične moči in pravnega položaja so v primeru sporov sprejemali in pošiljali specialne misije in jim priznavali potrebne imunitete in privilegije (Simoniti 1995b: 9).

Rimska država je imela drugačno percepcijo teritorijev izven svojih meja, ker jim le-ti niso mogli biti enaki, so tudi odposlanci Rima imeli drugačne naloge – izročitev vojne napovedi,

³⁷ Francoski veleposlanik François Pincet je trdil celo, da je diplomacija obrt, ki je po starosti takoj za najstarejšo obrtjo na svetu, zapiše Čačinovič (1994: 21) in doda, da se je Francoz motil – »diplomacija je starejša kot vlačugarstvo«.

³⁸ Hermes je bil znan po svojem šarmu, zvižavnosti ter prekanjenosti in je bil zato sicer zelo popularen, vendar nikoli spoštovan – značilnosti, ki jih pogosto in še vedno pripisujejo diplomatom.

³⁹ Naloga diplomatov je bila že v antiki nepogrešljiva, tudi Filip Makedonski je verjel, da: »z zlatom natovorjeni osel lahko zavzame vsako trdnjavo« (Janković 1988: 12).

⁴⁰ Na konferenci v Šparti, leta 432 p.n.š., se celo že pojavljajo spori glede vprašanja procedure (Nicolson 1988: 8).

sklenitev miru in podpisovanje sporazumov (Vukadinović 1995: 18), govorimo lahko o imperialni diplomaciji (Benko v Jazbec, 1998: 47). *Ad hoc* odposlanstva (stalnih niso poznali) so služila tudi poročanju o dogajanjih zunaj meja. Senat je bil zadolžen za oblikovanje in izvajanje zunanje politike, zato je tudi določal rimske odposlance in jih pošiljal na misije, hkrati pa tudi sprejemal tuje odposlance. Ceremonial pa ni bil enak za vse odposlance, tiste s prijateljskih teritorijev so sprejeli v mesto, ostale pa zadržali na Marsovem polju (Janković 1988: 13). Tudi rimska diplomacija je razvijala sklepanje pogodb, še posebej v času punskih vojn, ko so želeli utrditi ekonomske in kulturne povezave s teritoriji v Sredozemlju. Poleg vojskovanja in zavzemanja teritorijev so Rimu do svetovnega imperija pomagale ravno diplomatske aktivnosti. V 3. stoletju p.n.š. je tradicija diplomacije postala sestavni del rimskih običajev in prakse, zanjo so bili pristojni t.i. *fetiales*, katerih glavna naloga je bila paziti, da se v mednarodnih odnosih spoštujejo dobre navade (Vukadinović 1994: 18).

Naloge odposlancev so se od zgolj prenašanja sporočil razširile v 12. stoletju, ko je bil najmočnejši Bizanc – njihovi odposlanci so morali ves čas poročati o razmerah v državi, kamor so bili poslani. Zaradi različnih metod, katerih so se posluževali, se v tistem obdobju začne enačiti diplomacijo tudi z vohunstvom. Še dolgo se je vsakega diplomata držala tudi oznaka ogleduha. V bizantinskem cesarstvu razvijejo tudi diplomatske svečane ceremoniale (Janković 1988: 15), ki jih uporabljajo za promocijo svojih interesov. Ustvarijo zelo natančen diplomatski protokol⁴¹, s poudarkom predvsem na sprejemu tujih diplomatov⁴² – od sprejema na meji do spremljanja nazaj, vmes pa avdienca pri cesarju s posebnimi efekti (zlato drevo, zlate ptice, dvigovanje in spuščanje stropa, žonglerji, akrobati)⁴³, z vsem, da bi zasenčili diplomatske misije drugih držav (Janković 1988: 17) ter hkrati ohranjali lastno in edinstveno večvrednost⁴⁴ (Hamilton in Langhorne 1995: 15). So pa na bizantinskem dvoru znali biti tudi zelo surovi do diplomatov v primeru, ko so bili prepričani, da njihovih diplomatov ne bodo sprejeli po načelu recipročnosti.

Mednarodno prakso rimske države so tako najprej prevzeli Bizantinci in papeštvo, potem pa še italijanska renesančna mesteca. V renesančni Italiji se namreč razvije sodobna diplomacija, pri kateri ni šlo več za občasno odpošiljanje odposlancev ali sprejemanje tujih, pač pa za

⁴¹ Čeprav recimo Genet (v Guzelj, 1994: 8) kot prvi primer pojavljanja protokola navaja primer obiska pri veleposlaniku v 15. stoletju.

⁴² Ivan III. je bizantinske ceremoniale prenesel v Moskvo, v t.i. 'tretji Rim' (Janković 1988: 19).

⁴³ Hamilton in Langhorne (1995: 16) opisujeta še mehanične kipe levov, ki so rjaveli in mahali z repi, premikajoči se prestol, stene škrlatne barve itd.

⁴⁴ Še posebej znani so ceremoniali petja v prostorih Svete Sofije (Hamilton in Langhorne 1995: 15).

stalno dejavnost (Vukadinović 1995: 19). Sočasno je to obdobje začetek sodobnega zbiranja podatkov v okviru diplomatske misije; beneški veleposlaniki so namreč pripravljali poročila o osebnosti vladarja države, njegovih sposobnostih, bogastvu in moči, političnih razmerah na dvoru in v državi, gospodarskem stanju ter seveda možnostih sodelovanja z Benetkami. Te naloge so opravljali tako redni kot izredni veleposlaniki⁴⁵, ki so med prvimi pri pošiljanju in sprejemanju sporočil začeli uporabljati šifre. In tako se je diplomacija ovila tudi s tančico skrivnostnosti. Italijanska mesta so uvidela potrebnost odposlanstev ter njihove koristi pri vzpostavitvi stikov, sredi 15. stoletja so zato začeli imenovati (stalne) diplomatske predstavnike ter natančno določili njihove dolžnosti in pravice. Prvo moderno diplomatsko predstavništvo je bilo v Londonu, kamor je leta 1487 španski kralj poslal svojega predstavnika (Čačinovič, 1994: 22). Kot prve stalne odposlanca pa Janković (1988: 20) imenuje aproksimarije, odposlanca papeža. Na splošno gledano je papež igral zelo pomembno vlogo v takratnih mednarodnih odnosih; leta 1504 je papež Julij II. celo spisal preseančno listo, sestavljeno iz dveh delov: *Ordo Regum Christianorum*, ki je obravnaval kralje in cesarje, in *Ordo Ducum*, ki je urejal prednostni red ostalih vladarjev (Satow v Sovdat, 2002: 18). Na vrh te liste je papež postavil samega sebe, sledili pa so evropski kralji glede na njihovo moč in zvestobo papežu. Lista sicer ni bila preveč priljubljena in se je uporabljala v večih različicah, a se je bolj ali manj obdržala do Dunajskega kongresa, ko zavlada t.i. francoski sistem kot izraz enakopravnosti držav⁴⁶ (Mitić 1999: 372).

Konec 15. stoletja pa se je italijansko ravnotežje sil porušilo, prišli so Francozi.⁴⁷ Njihov vpliv je bil nezgrešljiv⁴⁸; po vzoru kardinala Richelieu-ja, ki je ustanovil prvo ministrstvo za zunanje zadeve, se je to zgodilo po vsej Evropi; eden najboljših diplomatov Sončnega kralja Ludvika XIV. je bil Callieres, ki je že tedaj odločno zagovarjal profesionalizacijo diplomacije in zunanjih zadev – razprava, ki je aktualna tudi danes. Omenjal je tudi korporativno identiteto evropskih diplomatov, ki ni bila odvisna od njihove nacionalne pripadnosti. S širitvijo velikih absolutističnih držav se širi tudi diplomatska služba, ki končno postaja tudi stalna, z določeno hierarhijo ter utrjenim ceremonialom (Janković 1988 : 21).

⁴⁵ Med najbolj znanimi so gotovo Dante in Machiavelli (Vukadinović 1995: 21), pa tudi Boccaccio in Petrarca (Nicolson 1988: 13).

⁴⁶ Čeprav recimo položaj prvega med diplomati (vodja diplomatskega zbora – *doyen*) vedno ostane 'rezerviran' za papeževega odposlanca vse do leta 1961, do sprejetja DKDO.

⁴⁷ Ravno v tem obdobju se prvič pojavi tudi protokol, in sicer v primeru obiska pri veleposlaniku, navaja Genet (v Guzelj, 1994: 8).

⁴⁸ Francoski kralj Henrik III. leta 1585 kot prvi ustanovi službo »velikega mojstra ceremoniala« (Guzelj 1994: 8) ter službo »uvajalcev veleposlanikov in tujih princev« (Štembal 1998: 19).

Ceremonial je služil praktičnemu namenu, velikokrat je temeljil na religioznih obredih⁴⁹, predvsem pa je dajal jasno predstavo o moči in vplivu držav pošiljateljice in države sprejemnice.⁵⁰ Berridge (2002: 107) citira Andersona, ko zapiše: »Ceremonial so uporabljali za loščenje vladarjevega prestiža, za laskanje zaveznikom in za svečano proslavitev dogovorov.«⁵¹ Hamilton in Langhorne (1995: 24) zapišeta celo, da je bil ceremonialni vidik misije vsaj toliko pomemben kot sporočilo, ki ga je prinašala, kar je bilo neposredno izraženo s skoraj neskončno dolgimi ceremonialnimi procedurami za predstavnike najpomembnejših držav oziroma suverenov. Ugotovita tudi, da so bila nekatera veleposlaništva ustanovljena zgolj zaradi ceremoniala (Hamilton in Langhorne 1995: 49). Razvoj diplomacije pozna tudi t.i. *boudoirsko diplomacijo*, ko so prek lepih in zapeljivih poslanikov poskušali vplivati na odločitve vladaric, na primer ruske carice Katarine (Čačinovič 1994: 24).

Obdobje do 19. stoletja je polno diplomatskih aktivnosti in protokolarnega dogajanja ter tako tudi s tem povezanih težav. Simoniti (1995a: 16) zapiše, da je bila zaradi vprašanj praktičnega izvajanja diplomacije dolgotrajnost pogajanj neizogibna. Vprašanje prednostnega reda je prežemalo mednarodne odnose, sprožilo marsikateri spor in hkrati spodbudilo iskanje praktičnih rešitev. Na primer alternat – mehanizem, ki je olajšal podpisovanje pogodb⁵², saj je določal, da vsak podpisnik najprej podpiše svoj izvod (Nicolson 1988: 99–100). Pomemben razlog za dolgotrajnost in zavlačevanje v pogajanjih je bil tudi način uporabe posrednikov (mediatorjev), mnogo časa je vzel tudi problem uporabe jezika (Simoniti 1995a: 17). Problem sedežnega reda je ob marsikateri priložnosti dvigoval napetost, nekateri monarhi so celo pošiljali svoje svetovalce na tajne opazovalne misije, da so potem poročali o uporabljenem sedežnem redu pri določenem ceremonialu v določeni državi, diplomati so imeli celo strategije o tem, kako bodo prišli do pravega sedeža na pravi ceremoniji (Holsti 1995: 135). V primeru slavljenja poroke danskega princa prestolonaslednika leta 1633 je nastal celo spor med francoskim in španskim veleposlanikom zaradi vprašanja, kateri bo sedel zraven kralja (Lord Gore-Booth 1979: 20). Znana je recimo tudi bitka za preseanso leta 1661 v Londonu, ko švedskega ambasadorja pričakata francoska in španska kočija. Med oboroženim

⁴⁹ Znana je recimo prisega Filipa II. Španskega v kapelici palače v Bruslju, da bo spoštoval mir sklenjen v Chateau-Cambrésisu med Francijo, Španijo in Anglijo leta 1559, ko je roko vmes položil na del resničnega križa (Anderson 1993: 15); da imajo diplomati angelsko vlogo posrednikov med nebom in zemljo, pa so verjeli še vse do 16. stoletja (Čačinovič 1994: 22).

⁵⁰ Cannadine in Price (1999: 23–20) razlagata, da sta spektakel in sijaj integralni del moči in politike, da politika in ceremonial nista ločeni zadevi in da lahko govorimo o moči ceremoniala in ceremonialu moči.

⁵¹ V izvorniku: »Ceremonial was used to burnish a prince's prestige, flatter his allies, and solemnize agreements.«

⁵² Ne rešuje pa problema nadaljnega vrstnega reda podpisnikov.

spremembam se vname spor, potem ko Francozi na silo posadijo gosta v svojo kočijo, zadeva pa se konča z javnim opravičilom španskega kralja (Mitić 1999: 372). Na kongresu v Ryswycku leta 1697 je bila prvič uporabljena nevtralna okrogla miza, ki tako formalno kot optično vsem zagotavlja enakopravni položaj (Simoniti 1995a: 17). Zanimiv je tudi problem, ki so ga imeli na *Field of the Cloth of Gold*, ko so morali določiti vrstni red izobešanja ščitov Henrika VIII. in Francisa I. na Drevo časti (Anderson 1993: 17). Pa ples na dvoru v Londonu leta 1768, znan tudi po sporu med francoskim in ruskim veleposlanikom, ki se je končal z dvobojem. Še leta 1812 sta se zaradi prednostnega reda dvobojevala francoski in ruski veleposlanik v Neaplju (Anderson 1993: 68). Vsi pač niso znali odgovoriti kot Comte Boni de Castellane, ko so se znašli pred sedežnim redom, ki jim ni bil všeč – svoji gostiteljici je namreč nadvse vljudno odgovoril, da je njegov sedež v vsakem primeru najboljši ter s tem namignil, da je pri vsem skupaj pomemben on sam in ne njegov sedež (Wood in Serres 1971: 1920). Skoraj obsedeno ukvarjanje s prednostnim redom⁵³ je razvidno tudi iz najbolj znanega diplomatskega priročnika 17. stoletja, ki ga je spisal Abraham Wicquefort z naslovom *L'Ambassadeur et ses fonctions* (Veleposlanik in njegove funkcije), izdan pa je bil leta 1680 v Haagu (Hamilton in Langhorne 1995: 65). Za prvi zapis s področja diplomatskega protokola pa se sicer šteje dnevnik francoskega mojstra ceremonij De Verneuil, ki je služboval na francoskem dvoru v letih 1736–1746 in 1747–1757 (Guzelj 1994: 9). Sedežni red za mizo – za pogajanja ali obede – je bil ključnega pomena v prikazovanju moči; tudi Rousseau, ki si je nabral nekaj diplomatskih izkušenj v Benetkah, je zapisal, da so se pogovori poleg dejanskih poslov in razprav pogosto vrteli okrog vprašanj, ali naj bo miza okrogla ali kvadratna, koliko vrat naj imajo prostori, koliko delegatov naj ima obrnjen hrbet proti oknom in koliko naj jih gleda proti oknom ipd. (Rousseau v Hamilton in Langhorne, 1995: 66). Filip II. je že leta 1550 izjavil, da sta dostojanstvo in sloves princem nič manj pomembna kot njihove države (Anderson 1993: 17). Vsaka sprememba v ceremonialu je nakazovala dvig ali padec na lestvici priljubljenosti, ugotavlja Anderson (*ibid.*). Da bi si izkazala enakovrednost in solidarnost, sta se pruski kralj in ruski car dogovorila, da se bosta v Pariz na obisk k Napoleonu III. pripeljala kar v isti kočiji (Paulmann 2000: 74). Anderson (1993: 17) piše tudi, da je bilo pomembno (zgolj) tisto, kar se je videlo – simbolika je tako igrala zelo pomembno vlogo. De Baecque (1994) podobno ugotavlja, ko primerja ceremonial nastopa francoskega kralja Ludvika XVI. pred parlamentom. Bližje kot je bila meščanska revolucija, ki je želela odpraviti vse, kar je imelo opravka s kraljevskim, bolj skromen je bil ta ceremonial, manj

⁵³ Nesoglasje glede proceduralnih vprašanj so pogosto uporabljali tudi za doseganje političnih ciljev, Simoniti (1995a: 18) kot primer tega navaja kongres v Pragi leta 1813.

spoštovanja se je izkazovalo kralju, manj simbolike ga je spremljalo in ustoličevalo njegovo vzvišeno mesto v hierarhiji. Vse dokler ni na koncu svoj bogato okrašen prestol zamenjal za navaden lesen stol, njegovo kraljevsko dostojanstvo pa je odrobila giljotina republikanskega asketizma.

Po napoleonskih⁵⁴ vojnah se je začela nova doba tudi v razvoju diplomacije, doba klasične diplomacije; na Dunajskem kongresu leta 1815 je mednarodna skupnost tistega časa (Evropa je bila glavno in tako rekoč edino središče mednarodne politike) na podlagi dotedanje prakse kodificirala vedenje diplomatov, izoblikovala so se organizirana pravila o vedenju diplomatov, njihovi izobrazbi in izbiri.⁵⁵ Vse bolj jasna je tudi tendenca, da se rešuje probleme protokola tako, da se jih vedno bolj soglasno ignorira (Hamilton in Langhorne 1995: 67). Dunajski kongres je prav tako ustvaril možnost za spremembe ali povsem novo ureditev nekaterih diplomatskih vprašanj – Dunajski pravilnik⁵⁶ (sprejet 1815) o stopnjah diplomatskih predstavnikov deli šefe misij v tri hierarhično urejene razrede, z Aachenskim protokolom⁵⁷ (sprejet 1818) pa je določen še četrti⁵⁸ razred šefov misij (Simoniti 1995a: 20). Prvo obdobje ravnotežja moči, kot sta si ga zamislila avstrijski kancler Metternich in britanski tajnik za zunanje zadeve Castlereagh, je prineslo stabilnost, kakršne Evropa še ni poznala. Na podlagi pripravljenosti petih velesil, da skupaj onemogočajo prevlado katere koli izmed njih in težijo k miru, so tako utrdili nova evropska politična in diplomatska razmerja. Razvili so več novih tehnik v diplomaciji, s katerimi so skušali obdržati vzpostavljeno ravnotežje (seveda na račun tretjih, šibkejših držav), med drugim tudi sklicevanje konferenc ministrov za zunanje zadeve. Konferenca veleposlanikov postanejo stalna in pogosta metoda dela multilateralne diplomacije.⁵⁹ V okviru konferenc in kongresov so še naprej morali reševati pomembna proceduralna vprašanja: katere države bodo sodelovale, kaj bo obravnavano na konferenci, v kateri državi in v katerem mestu bo zasedanje. Diplomati so skrbeli tudi za večino političnih komunikacij in to načeloma v diskreciji ter brez posebnega vpliva občil

⁵⁴ Napoleon kot prvi ustanovi službo protokola, kot jo poznamo danes (Guzelj 1994: 8).

⁵⁵ Diplomatska služba pa se prepozna kot poklic, ki je drugačen od poklica državnika ali politika, dodaja Nicolson (1988: 14).

⁵⁶ Do sprejetja DKDO (leta 1961) je ta pravilnik edina kodifikacija diplomatskega prava, vse preostalo je bilo običajno diplomatsko pravo.

⁵⁷ Na tem kongresu so določili tudi, da med posamezniki z istim položajem ne bo več odločala prestižnost države, ki jo zastopa, pač pa bo vrstni red med njimi določala dolžina obdobja opravljanja funkcije (Holsti 1995: 135).

⁵⁸ S tema pravilnikoma opredelijo štiri diplomatske položaje, ki jih sprejmejo tudi evropska sodišča in zunanja ministrstva: najvišje je bil postavljen veleposlanik oziroma papeški nuncij, sledili so jim izredni odposlanci in pooblaščen ministri, rezidenčni ministri ter odpravniki poslov (*chargés d'affaires*); ti nazivi so v uporabi še danes, ta princip se je ohranil tudi za določanje vrstnega reda diplomatov (Holsti 1995: 135).

⁵⁹ In tudi danes ostajajo ena najuporabnejših oblik dela, ugotavlja Simoniti (1995a: 25).

(Vukadinović 1995: 30). Klasična diplomacija, ki ima razumno pogajanje za nadvse pomembno, izhaja iz tega, da je vse težave možno rešiti prav z vztrajnim in stalnim pogajanjem in to daleč od oči javnosti. Diplomatsko delovanje je v obdobju evropskega ravnotežja moči postalo dejavnost, povezana z državno oblastjo, in je bilo skupaj z vojsko ter policijo temelj stabilnosti vsake države (Vukadinović 1995: 30). V zvezah, kakršna je bila evropska v tem obdobju, ali v posebnem položaju (geografske) izoliranosti, kot v primeru ZDA, so države iskale najboljše možnosti za uveljavitev svojih interesov in za reševanje vprašanja varnosti. Tako multilateralna kot bilateralna diplomacija sta se ukvarjali predvsem s sklepanjem koalicij, ki so ustrahovale nasprotnika in v morebitnih vojnah zagotavljale vojaško premoč (Simoniti 1995a: 28). Slabosti klasične diplomacije so bile predvsem posledica ureditve mednarodnih odnosov, saj so morali imeti diplomati ves čas v mislih, da je Evropa središče svetovne politike. Tako so ostali nepripravljeni in nesposobni rešiti osrednje vprašanje nacionalnega interesa, ki se je po grozoviti izkušnji prve svetovne vojne nanašalo predvsem na ohranjanje stanja miru; gospodarska vprašanja so bila večinoma zunaj diplomatskega delovanja, prav tako vsa druga (razen če se niso nanašala na vprašanja t.i. političnega), so pa imela vsa vprašanja, povezana s protokolom, proceduro, precedensi in ceremonijami, pomemben položaj⁶⁰ v življenju vsakega diplomatskega predstavništva. Z minimaliziranjem nepolitičnih stališč so tako dočakali izbruh prve svetovne vojne in konec sistema ravnotežja moči.

V tem obdobju pa so v nastajajoči velesili preko Atlantika vztrajali pri lastni volji in tako z Evropo ohranjali le trgovinske vezi, da bi čim prej pretrgali vezi s svojo kolonialno preteklostjo. Tako so, tudi zaradi drage lastne državljanske vojne v 19. stoletju, po svetu imeli le malo stalnih veleposlaništev. Pa tudi iz same Evrope (predvsem Metternich je bil znan po tem) so prihajala mnenja in zahteve, naj se ZDA ne vmešavajo v evropske zadeve, ker tudi ZDA ne dovoljujejo, da bi se Evropa vmešala v ameriške (Simoniti 1995a: 28). Ameriška politična nomenklatura je bila zelo zadržana do razvoja diplomacije, njihova prvotna praksa, da se veleposlanika imenuje zaradi določenega cilja (in ne zaradi njegove nadarjenosti), pa se je utrdila v tradicijo.

Prva svetovna vojna je uničila marsikaj, življenja ljudi, obstoj 'večnih' imperijev, ideje in predstave o ravnotežju moči v svetu. Pojavili so se novi koncepti – Wilsonova javna

⁶⁰ Podobno ugotavlja tudi Paulmann (2000: 416), ko piše, da sta ob prehodu v 20. stoletje pomp in politika spet našla svojo simbolno povezavo in jo kazala v vsem spektakularnem sijaju.

diplomacija in pravica do samoodločbe ter na drugi strani boljševiska vizija o odnosih v družbi. Svet se je nenadoma povečal, v smislu akterjev, problemov in njihove večplastnosti, pa tudi glede mehanizmov za njihovo reševanje. Ustvariti je bilo treba nov svet, so ugotovili v Versaillesu, svet, ki bo skupnost svobodnih narodov in ki bo združen v (prvi) univerzalni in multilateralni organizaciji Društva narodov. Ta naivni optimizem ni zaživel, vsaka od velesil se je zatekla k lastnim idejam in lastni diplomaciji. Obdobje med vojnama je bilo v tem smislu živahno in raznoliko, najbolj so se ukvarjali s tem, kako izoblikovati enoten sistem varnosti. Diplomacija se je tako s svojimi metodami kot z vsebino prilagajala tem velikim spremembam v mednarodnih odnosih in svetovnemu razvoju nasploh, ohranitev miru je (p)ostala glavna naloga bilateralne in multilateralne diplomacije. Na prelomu stoletja je po francoskem mnenju »polje diplomacije neomejeno in nič, kar je človeškega, ji ni tuje« (Simoniti 1995a: 31). Nova, ameriška diplomacija naj bi bila javna (za razliko od sovjetske diplomacije, ki je mednarodne odnose utemeljila na močni ideološki podlagi in tako v praksi hitro zašla v izjemno tajnost) in je bila za razliko od t.i. francoske ves čas na očeh javnosti – zato sta se spremenila narava in duh diplomacije. Diplomati so bili naenkrat prisiljeni upoštevati vedenje partnerja v pogajanjih in javno mnenje, pogajalska tehnika pa se je zato precej spremenila. Politični odnosi so se začeli zapletati že v zgodnjih 20-ih letih prejšnjega stoletja in čeprav se diplomacija ukvarja z vedno več različnimi vsebinami, se tudi mnenja in nasveti poklicnih diplomatov upoštevajo vse manj (Simoniti 1995a: 37). Kontinuitete in časa ni bilo več in diplomat v procesu pogajanj ni bil več neodvisen (Vukadinović 1995: 39), nekdanja poznanstva med diplomati so zamenjali birokratski postopki. Spremenila se je tudi zunanja politika, vanjo je vdrla javnost.

Razlike med diplomacijami vodilnih evropskih držav so se kazale tudi v odnosu do totalitarnih režimov med obema vojnama. Razlike so bile jasne, mnenja glede tega, kaj storiti, pa različna. Diplomati so opozarjali, da je treba akcije zaveznic čim prej uskladiti, Rusija pa na drugi strani sploh ni hotela sprejeti kodeksa diplomatskega rangiranja veleposlanikov in diplomatskega vedenja, mednarodne konference pa je izrabljala za predstavljanje svojih, ideološko močno podkrepljenih, pogledov na razvoj mednarodnih odnosov, delitev sveta ter vlogo velesil. Kakor koli je fašizem razdeljeval Evropo, je diplomacija držav antifašistične koalicije uresničevala nalogo ustvarjanja vezi in odnosov, ki bodo zagotovili skladno izvajanje skupne strategije boja proti fašizmu. Omogočiti bi morala tudi oblikovanje nove podobe sveta, ki naj bi nastal po koncu vojne, kar pa se je izkazalo za težje dosegljivo. Celoten sistem mednarodnih odnosov se je nazadnje sesedel in bolj ko se je bližal konec

druge svetovne vojne, večje so bile razlike med javno sicer složnimi 'velikimi tremi'.⁶¹ Roosevelt je zagovarjal sodelovanje najmočnejših držav kot zagotovilo za trajno ohranitev miru, Stalin pa je iskal le še možnosti za graditev in utrditev socializma, predvsem s pomočjo Rdeče armade. Izhod je bil v ravnotežju moči in zvezi velikih sil, Američani so zagovarjali realistično koncepcijo mednarodnih odnosov, odgovor je bil v internacionalizaciji mednarodnega življenja, v *pax universalis*. Vsa velika pričakovanja glede Organizacije združenih narodov (OZN) so se izkazala za prenagljena, ideološka delitev je bila prevelika. Zaradi dogodkov po drugi svetovni vojni (začetek hladne vojne, palestinska kriza, korejska vojna...) je antifašistična koalicija dokončno razpadla. Diplomatske aktivnosti pa so se razvijale naprej⁶², predvsem v okviru OZN, ki je postala najpomembnejše središče diplomatske aktivnosti, saj se je tu dialog med Zahodom in Vzhodom ves čas ohranjal in razvijal. Države so sicer ljubosumno varovale svojo suverenost in niso bile pripravljene prenesti njenega večjega dela na to mednarodno organizacijo, hkrati pa so se zavedale, da je ta organizacija najučinkovitejši in hkrati najcenejši kanal diplomatskega komuniciranja. Hladna vojna se je šele prav začela.

Temeljne značilnosti bipolarnega sistema so bile raznovrstne, vojaška in diplomatska moč sta bili osredotočeni v velikih središčih in vojaško ravnotežje se je z (ameriškim) jedrskim monopolom izkazalo za enega glavnih dejavnikov obdobja železne zavese. Med vsemi spremembami vsebine in oblik diplomacije pa je gotovo ena najpomembnejših ta, da se je v povojnem obdobju bistveno povečalo število udeležencev, ki vstopajo v diplomatske odnose. Razvijanje diplomatskih stikov, dejavno sodelovanje pri delu mednarodnih organizacij in prevzem ter spoštovanje mednarodnih obveznosti se pojavijo spet v obdobju politike detanta (*détante*) oziroma politike popuščanja napetosti. Koncentracija moči, krepitev močnih integracijskih teženj, poudarjanje prednosti nadsocialne ideologije in nenehna bipolarna nasprotja na mednarodnem prizorišču niso mogli ostati trajna podlaga mednarodnega delovanja (Vukadinović 1995: 81). Diplomacija se je intenzivno začela ukvarjati s pogajanjem med velesilama, in sicer v obliki vojaških sporazumov, na primer pogodbe o omejevanju jedrskega orožja, pogodba o omejitvi izdelovanja protiraketnih sistemov. V razmerah obstoja možnosti (večkratnega) uničenja celotnega planeta obe velesili nista imeli druge možnosti, kot

⁶¹ Bolj kot kadar koli je v tem obdobju delovala t.i. diplomacija na vrhu (Simoniti 1995a: 41).

⁶² Ameriški predsednik John F. Kennedy je bil znan po svojem prepričanju, da »vljudnost ni znak šibkosti« (Wood in Serres 1971: xv).

da svoje odnose utemeljita na načelih miroljubnega sožitja – to je bilo zapisano tudi v skupni deklaraciji⁶³ glede načel, ki naj bi urejala odnose med ZDA in ZSSR.

Kmalu se je izkazalo, da je dolgotrajno uresničevanje tako ozkega detanta brez upoštevanja in neposredne vključitve drugih udeležencev zmotno oziroma nemogoče. Diplomacija novih držav je nenehno križarila med blokoma in izrabljala priložnosti enkrat na eni drugič na drugi strani, hkrati pa ustvarjala vtis neuvrščenosti. Diplomatski teater, prazna retorika, ideološke diskvalifikacije in propaganda so bili sicer občasno neizogibni del poveljne multilaterale, tudi v OZN (Simoniti 1995a: 44). Naj samo spomnimo na Nikito Hruščeva, ki je s svojim čevljem tolkel po svoji mizi na zasedanju OZN v New Yorku, da bi pritegnil pozornost (Ure 1996: 99). Po Dunajskih pogajanjih o vzajemnem uravnoteženem zmanjševanju vojaških sil (MBFR) se je zgodila še Konferenca o varnosti in sodelovanju v Evropi, ki je pravzaprav doslej najširša in najbolj razvita politično-diplomatska oblika detanta (Vukadinović 1995: 88). Diplomacija je spet postala multilateralna v polnem pomenu besede. Ni se povečalo samo število diplomatov in diplomatskih predstavništev, diplomacija je opustila stare, klasične oblike in uveljavila novo, manj formalno, bolj neposredno sporazumevanje. Nov zagon pa je dobila tudi bilateralna diplomacija. Tu mora diplomacija še vedno upoštevati obsežen diplomatski protokol, medtem ko so sestanki diplomatov pretežno neformalni (Vukadinović 1995: 234).

Spremembe ob koncu devetdesetih let prejšnjega stoletja so vodile v novo svetovno ureditev in so imele očitne ideološke, politične in gospodarske razsežnosti. Helsinki so odprli pot drugačnemu razmišljanju o mednarodnih odnosih ter začeli odpirati meje proti Vzhodu, nova sovjetska (oziroma ruska) politika je napovedala konec velikega socialističnega imperija. Vukadinović (1995: 92) ugotavlja, da nova svetovna ureditev ter poskusi sodelovanja med veliko večino držav temeljijo na sočasnem koncu ideološkega, političnega in gospodarskega tekmovanja med ureditvama, čemur smo bili priča ob padcu berlinskega zidu. Mednarodne odnose danes razumemo veliko bolj kompleksno, predvsem v liberalnem okviru razmišljanja tudi 'čiste' realistične koncepte, kot je varnost, razčlenijo na več delov in predpostavk, ki v svoji heterogenosti in prepletenosti neizogibno vplivajo drug na drugega ter tako ustvarjajo predstave o varnosti in o potrebah po varnosti (Buzan v Bojinović, 2004: 10). Vedno bolj

⁶³ Podpisana v Moskvi leta 1972 hkrati s pogodbami o omejevanju defenzivnega in ofenzivnega strateškega orožja (SALT 1) kot nekakšen kodeks ravnanja dveh najmočnejših držav v prihodnosti, ki si priznavata enakost in se odrekata uporabi sile oziroma grožnji z njo (Vukadinović 1995: 86).

pomembni so preostali akterji oziroma subjekti mednarodnih odnosov – mednarodne organizacije, transnacionalna podjetja, vplivni posamezniki. Združeni narodi pa bi morali biti središče svetovnega sodelovanja. V bistvu pa vedno večje članstvo in vedno več pomembnih zunanjih akterjev prinaša vedno več težav, večjih možnosti za hitro in učinkovito akcijo pa ni. Del dejavnosti se je sicer prenesel na mednarodne regionalne organizacije, kot to omogoča 52. člen Ustanovne listine Organizacije združenih narodov (UL OZN), vendar ne najbolj uspešno v večini primerov. Kljub temu je treba poudariti, da ima forum OZN neprecenljivo vrednost za vse države, doslej je odigral nenadomestljivo vlogo multilateralne diplomacije. Prav diplomatske misije pri OZN so postale verjetno najpomembnejše, številne nove države so prve stike navezale ravno med zasedanji Generalne skupščine. V zadnjih nekaj letih je OZN utrpela veliko škode v očeh mednarodne javnosti in pri tem celo izgubila nekaj kredibilnosti ter zaupanja, kljub temu pa po našem mnenju ostaja nenadomestljiva stalnica mednarodnih odnosov. Načela in cilji OZN kljub unilateralnim akcijam ostajajo univerzalni (in celo bolj podprta, tudi z demonstracijami po celem svetu) in dokler bo ohranjanje miru brez poseganja po instrumentu vojne ideal človeštva, bo OZN središče mednarodne arene.

Vprašanje protokola in ugleda je imelo nekdanj večji pomen, kot ga ima danes.⁶⁴ In čeprav se zdijo protokolarna pravila nepotrebna in nekaterim celo smešna, še vedno igrajo zelo pomembno vlogo, in to ne samo v mednarodnih odnosih, kjer so predvsem zagotovilo načela enakosti med državami, pač pa tudi v političnem življenju znotraj držav, piše Magalhães (1988: 66). Tudi protokoli kot ustanove niso več v izključni pristojnosti držav – okrepljeni stiki in široko komuniciranje so narekovali ustanovitev protokolarnih služb tudi v velikih organizacijah in podjetjih, celo v večjih mestih (Zelmanović 1990: 244). Kljub temu so po razpadu bipolarnega sistema proceduralna vprašanja spet postavljena v ospredje – očitno zato, ker to niso zgolj vprašanja procedure kot take, pač pa prvovrstna politična in diplomatska vprašanja, ki zadevajo suverenost, nacionalni ponos, percepcijo lastne uspešnosti itn. posebno vseh novonastalih in novodemokratiziranih držav (Simoniti 1995a: 30).⁶⁵ Vukadinović (1994: 235) prav tako piše, da so nove afriške in azijske države diplomacijo razumele tudi kot priložnost, da simbolično potrdijo neodvisnost in svobodo držav – v diplomatskih pravilih,

⁶⁴ Čeprav recimo tudi Holsti (1995: 135) ugotavlja, da se le zdi, da so protokolarni rituali zgolj ostanki ceremonialov preteklih obdobij, imajo pomembno funkcijo tudi danes. Hamilton in Langhorne (1995: 24) pa ugotavljata, da je ceremonialni vidik diplomacije svojo največjo vlogo odigral v srednjem veku, in čeprav je še vedno pomemben element diplomacije, je večino svojega pomena izgubil v 18. stoletju.

⁶⁵ Verjetno najočitnejši primer ponovnega pomena navideznih proceduralnih vprašanj je pristop Zahoda, posebno Evropske unije, predvsem glede reševanja problemov nekdanje SFRJ (Simoniti 1995a: 30).

protokolu in ceremonijah so videle možnost poudarjanja svojega imena in položaja v mednarodnih odnosih. Kot navajata McCaffree in Innis (1997: xiii), je podobno menil tudi prvi predsednik ZDA George Washington, ki je bil sam svoj šef protokola, trdil je namreč, da »...so uradne formalnosti in dostojanstven ceremonial potrebni za pridobitev spoštovanja nove vlade ter za povečanje njene avtoritete.«⁶⁶ Enako ugotavlja tudi Keynes (v Cannadine in Price, 1992: 19), ko pravi, da: »/.../ je neuspeh demokracij 20. stoletja mogoče deloma pripisati tudi njihovem neuspehu utrditi državo s ceremonialom.«⁶⁷ To drži vsaj za zahodni, demokratični svet, katerega koncepti urejajo tudi mednarodne odnose; še vedno pa obstaja tudi zelo star in zelo strog kraljevi protokol, ki ga poznajo tudi nekatere evropske države. Evropske kraljeve hiše še vedno ureja poseben skupek pravil, ki so prav tako do neke mere prilagojena modernemu vzdrževanju mednarodnih odnosov, česar pa ne moremo trditi za vzhodnoazijsko plemstvo. Indonezijski sultan Hemengku Buwono X., ki je bil kronan leta 1989, še vedno živi kot v pravljici – trem milijonom podložnikov vlada iz mogočnih palač, neverjetno bogato okrašenih soban ter predvsem s pomočjo ritualov in ceremonij, ki so na gosto prepleteni z religijo. Sprejemom na njegovem dvoru se lahko po blišču in spektaklu približa le angleška kraljica. Opis ceremonialov na njegovem dvoru, kot ga doživi in zapiše De Borchgrave (1995), je živ dokaz moči in pomena rituala ter protokola. Tudi Love (1996) ugotavlja, da za razliko od evropske, vzhodnoazijska praksa temelji na plemenskih odnosih in ne na konceptu enakopravnosti suverenih držav ter nadalje opiše, kaj vse se lahko pripeti, ko dva različna ceremoniala prideta v neposreden stik drug z drugim. Ugotovi celo, da so te razlike na francoskem dvoru s pridom izkoriščali sebi v prid. Ko je Sončni kralj Ludvik XIV. sprejel kralja Sijama, so njegovi uradniki za protokol do potankosti prekopirali tajski dvorni ceremonial ter tako zagotovili francoskemu kralju neizpodbitno prednost. Ludvik XIV. tako ni bil predstavljen zgolj kot evropski vladar, pač pa kot enakovreden in celo nadrejen siamskemu. Ta primerjava je še en dokaz pomembnosti ceremoniala in protokola pri postavljanju in vzdrževanju avtoritete oziroma oblasti.

Ker pa so se sčasoma oblikovala splošno sprejeta pravila, je danes situacija dosti enostavnejša. Čeprav še vedno ne brez težav – ne gradi se sicer več mnogih vhodnih vrat⁶⁸, je

⁶⁶ Tega mnenja pa očitno ni bil Benjamin Franklin, ko se je kot ameriški predsednik udeležil sprejema pri francoskemu kralju Ludviku XVI. leta 1778 – prišel je namreč brez lasulje, v svojih običajnih in ponošenih oblačilih (Ure 1996: 132).

⁶⁷ V izvirniku: »*The failure of the twentieth-century democracies is in part attributable to their failure to invest the state with ceremonial.*«

⁶⁸ Kot se je moralo na primer za podpis Karlovskega mira leta 1699, ko so zgradili okrogli paviljon s petimi vrati, da so enakopravni udeleženci istočasno vstopili in tako ohranili svoje dostojanstvo (Mitić 1999: 372).

pa okrogla miza še vedno pogost instrument zadovoljevanje želja državnikov, ki želijo ohraniti svoj prestiž.⁶⁹ Prednostni red diplomatov sta rešili DKDO in DKKO⁷⁰, prerekanjem o hierarhiji držav pa je naredila konec UL OZN, ko je s svojim prvim členom razglasila enakopravnost vseh narodov. Na mednarodnih konferencah se tako vrstni red določa glede na abecedni red prisotnih držav, prvo določijo z žrebom. Eden glavnih očitkov vsemu pompu, ki že od nekdaj obdaja diplomacijo in diplomate, je ravno pretirano upoštevanje oblike – ceremoniala in izginjanje vsebine. Sijaj in blišč sta vedno spremljala diplomate, na nek način je to dvoje celo postalo bistvena zunanja značilnost njihovega dela. Ceremonial predaje poverilnih pisem veleposlanika šefu države sprejemnice je v večini držav še vedno zelo slavnosten dogodek z mnogo simbolike, pravzaprav je ena bolj spektakularnih slovesnosti, ki jih pozna protokol, ugotavlja Čačinovič (1994: 77). Vukadinović (1995: 128) meni, da boja za prestiž ni več in da zato o(b)staja le še najosnovnejši ceremonial, ker so sodobni mednarodni odnosi preveč zapleteni. Vendar ceremonial iz sistema mednarodnih odnosov ne more izginiti, ker je pomemben dejavnik ravnotežja, saj, kakor Genet (v Guzelj 1994: 13) citira barona De Martens-a⁷¹: »...sodeluje pri vzdrževanju reda, kot simbol discipline, je racionalen in preprečuje familiarnost.«

⁶⁹ Protokolarna služba je večkrat v situaciji, ko mora poiskati najbolj pragmatično rešitev v okviru postavljenih pravil – iznajdljivost je več kot dobrodošla, o čemer slikovito priča tudi ceremonial ob pogrebu japonskega cesarja Hirohita (v Mitić, 1999: 372).

⁷⁰ Rang oziroma prednostni vrstni red, kot so ga vzpostavili Dunajski kongres in obe dunajski konvenciji 20. stoletja (DKDO in DKKO) tudi danes bistveno pripomorejo k manjšanju možnih trenj med državami in s tem k boljši komunikaciji ter boljšim odnosom med njimi, ugotavlja Holsti (1995: 135).

⁷¹ Genet v Guzelj (1994: 13).

3. ORGANIZACIJA PROTOKOLARNE SLUŽBE V SOCIALISTIČNI FEDERATIVNI REPUBLIKI JUGOSLAVIJI

V naši nekdanji skupni državi je obstajalo več protokolarnih služb; na federalni ravni so obstajali Protokol predsednika SFRJ, ki ga je po smrti Josipa Broza – Tita zamenjal Protokol Predsedstva SFRJ (ki je deloval vse do začetka 90-ih let prejšnjega stoletja), Protokol Zveznega izvršnega sveta SFRJ, Protokol Zveznega sekretariata za zunanje zadeve SFRJ, Protokol Zvezne skupščine SFRJ ter Protokol Centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije. Kot že povedo sami nazivi služb, je vsaka od njih skrbela za pripravo in izvedbo protokolarne prakse (doma in v tujini) za organ, v okviru katerega je delovala. Vsaka od teh služb je imela neke vrste oddelek za ceremonial, ki je skoraj praviloma zajemal malo število zaposlenih⁷², in pa številno tehnično ter administrativno podporo, ki je bila razdeljena na različne oddelke v okviru posameznega organa. Tudi vsaka nekdanja republika je imela svojo protokolarno službo, zanimivo pa je, da sta imeli vsaka svojo službo za protokol tudi obe avtonomni pokrajini – Vojvodina in Kosovo. Svoj protokol je imela tudi Zveza socialističnega delovnega ljudstva Jugoslavije, pa Zveza sindikatov Jugoslavije⁷³ in celo glavno mesto SFRJ Beograd.

Največ protokolarne prakse v smislu obiskov tujih državljanov je izvajala protokolarna služba Zveznega sekretariata za zunanje zadeve, ki je v pomenu diplomatskega protokola skrbela tudi za diplomate doma in v tujini – za njihove imunitete in privilegije ter s tem povezane ceremoniale; priprava in izvedba sta se prenesli na republiške službe le v primerih, ko se je recimo mednarodni obisk ali del takega obiska dogajal v posamezni republiki. Tako se je na primer obisk francoskega predsednika Mitterand-a leta 1983 začel v Beogradu, zadnja dva dneva pa je celotna delegacija preživela v Sloveniji, od koder je bil organiziran tudi odhod z vsemi častmi in celotnim ceremonialom ob poslovitvi od šefa države.⁷⁴ Redkeje se je dogajalo, da se je kak protokolarni dogodek v celoti dogajal v zgolj eni od republik; v takem primeru je dogodek v celoti pripravila in izvedla republiška protokolarna služba⁷⁵, osnutki programov in scenarijev pa so morali biti predhodno odobreni s strani Protokola Zveznega

⁷² V primeru Protokola predsednika SFRJ je oddelek za protokol oziroma ceremonial štel manj kot 10 ljudi in tudi kasneje v Protokolu Predsedstva SFRJ se ta številka ni bistveno spremenila (Pogovor z vodjo Službe za protokol Mestne občine Ljubljana).

⁷³ Pogovor z vodjo Službe za protokol Mestne občine Ljubljana.

⁷⁴ Pogovori v Protokolu Republike Slovenije, 11. maj 2004.

⁷⁵ Šef protokola gostitelja na zvezni ravni pa je v programu posamezne republike sodeloval le kot član delegacije, bil je namreč član stalnega spremstva (Pogovori v Protokolu Republike Slovenije, 11. maj 2004).

sekretariata za zunanje zadeve SFRJ oziroma s strani pristojne (zvezne) protokolarne službe gostitelja.⁷⁶ Šefi protokolov so imeli tudi redna srečanja, na katerih so se dogovarjali o enotnem izvajanju protokolarnih dogodkov, koordinaciji ter splošnem sodelovanju. So pa opravljali republiški protokoli tudi številne druge aktivnosti, ki niso bile neposredno povezane z zveznimi funkcionarji in organi.⁷⁷ Kljub temu so bile republiške službe dokaj skromne v sestavi, v Oddelku za ceremonial in organizacijo obiskov v nekdanjem Protokolu Socialistične Republike (SR) Slovenije je bilo na primer leta 1979 zaposlenih le deset ljudi (od tega osem strokovnih), ki so opravljali celo paleto dejavnosti. Celoten slovenski protokol pa je v tistem obdobju zajemal več kot 150 ljudi z najrazličnejšimi nalogami; pod okrilje te službe so namreč takrat spadali tako vrtnarji na posesti Gradu Brdo kot vozniki protokolarnih avtomobilov, piloti, mehaniki, čistilke, natakarji, kuharji, ribiči, vrtnarji, kmetovalci, sobarice, oskrbniki ter številni drugi, ki so opravljali svoje delo v protokolarnih objektih v Sloveniji⁷⁸ in v drugih republikah. Podobno kot v drugih republikah je bil ta oddelek oziroma neke vrste služba organizirana v sestavi Izvršnega sveta Skupščine (SR Slovenije)⁷⁹, med seboj pa so se razlikovale bolj po sistematizaciji delovnih mest kot pa vsebini, organizaciji ali načinu dela. Danes so te dejavnosti v vseh naslednicah razdeljene med več samostojnih služb, izvajanje protokolarne prakse oziroma ceremoniala pa je bistveno bolj intenzivno.

Na tem mestu je treba dodati še, da so vse protokolarne službe v nekdanji SFRJ delovale po načelih mednarodnega prava, predvsem pa po kodificiranih normah obeh Dunajskih konvencij (DKDO in DKKO). Jugoslovanske protokolarne službe, tako zvezne kot republiške, so veljale za odlične – učinkovite, dobro organizirane in uspešne pri svojem delu. Upamo si celo trditi, da niso prav nič zaostajale za protokolarnimi službami velikih držav z dolgoletnimi protokolarnimi izkušnjami; o tem pričajo številni zahtevni mednarodni dogodki, ki so jih te službe izpeljale brezhibno, ter tudi samo število in rang obiskov, ki so jih te službe organizirale v letih obstoja SFRJ.⁸⁰

⁷⁶ Pogovori v Protokolu RS, 11. marec 2004.

⁷⁷ Številne aktivnosti so bile povezane z organizacijo letovanj in pa na primer s pogrebi članov Sveta federacije ali pa organizacija nastopnih, delovnih in poslovnih obiskov veleposlanikov, akreditiranih v SFRJ (Pogovori v Protokolu RS, 11. maj 2004).

⁷⁸ Poleg današnjih protokolarnih objektov so istemu namenu služile še številne druge zgradbe, nekaterih danes ni več, nekatere so oddane drugim najemnikom ali pa so v postopku denacionalizacije (Pogovori v Protokolu RS, 11. maj 2004).

⁷⁹ V slovenski uporabi (in lasti) sta bila tako objekta na Uzički 7a v Beogradu ter na Bulevarju AVNOJ-a 106 v Novem Beogradu; nasledstvo glede teh objektov se še rešuje.

⁸⁰ Pogovori v Protokolu Republike Slovenije, 11. maj 2004.

4. ORGANIZACIJA PROTOKOLARNE SLUŽBE V BOSNI IN HERCEGOVINI

Za organizacijo in izvedbo protokolarnih aktivnosti v Bosni in Hercegovini (BIH) skrbi več protokolarnih služb⁸¹, ki delujejo v okviru organov oziroma uradov nosilcev oblasti v tej državi. Te službe vsaka posebej in tudi skupaj skrbijo za protokolarne dogodke posameznih predstavnikov države doma in v tujini ter za obiske njihovih *pandanov*.⁸²

Predsedstvo Bosne in Hercegovine sestavljajo trije posamezniki, od katerih vsak predstavlja eno od treh velikih etničnih skupnosti te države. Nastopajo kot enoten organ, čeprav je eden izmed njih predsedujoči, ostala dva pa sta 'zgolj' člana Predsedstva.⁸³ Rotacija na položaju predsedujočega je urejena po sistemu t.i. *troike*⁸⁴, člani pa zamenjajo položaje vsakih osem mesecev. Za njihove protokolarne aktivnosti skrbi *Protokol Predsjedništva BIH* (Protokol Predsedstva BIH); sem spadajo dogodki doma (sprejemi, udeležba na različnih prireditvah, srečanja) in dogodki v tujini (uradni, delovni in zasebni mednarodni obiski). Tako je Protokol RS ob uradnem obisku članov Predsedstva BIH v Sloveniji 8. in 9. septembra 2003 koordiniral vse aktivnosti s to protokolarno službo, ki skrbi tudi za organizacijo in izvedbo vseh vrst obiskov tujih šefov držav v Bosni in Hercegovini.

Vijeće ministara (Vlada) Bosne in Hercegovine ima prav tako lastno protokolarno službo, ki skrbi za protokolarne aktivnosti vseh članov Vlade BIH, vključujoč predsednika Vlade BIH. Kar pomeni, da organizira in izvaja vse njihove protokolarne dogodke doma in v tujini – obiski vseh vrst, srečanja, sprejemi, udeležba na raznih konferencah in drugih prireditvah. Izvaja tudi protokolarno prakso ob obisku predstavnikov vlad, še posebej predsednikov vlad, tujih držav. V tem okviru ta služba zanimivo skrbi tudi za aktivnosti zunanjega ministra, kadar le-te zajemajo dogodke, kjer nastopa kot član vlade (v njenem imenu ali kot njen posebni odposlanec ali pa kadar je na primer vodja vladne delegacije ob različnih priložnostih).

⁸¹ Izvajanje protokolarne prakse v Bosni in Hercegovini (BIH) je v praksi sicer natančno razmejeno in definirano, vendar ni utemeljeno v kakem dokumentu ali aktu. Vse informacije o protokolarnih službah v Bosni in Hercegovini sem tako pridobila iz *Protokola Predsjedništva Bosne i Hercegovine*.

⁸² Izraz *pandan* izvira iz francoske besede *pendant*, ki označuje stvar, ki je enaka oziroma primerljiva. V svetu protokola ta žargonski izraz tako označuje predstavnika tuje države z enako(vredno) funkcijo; pandana sta na primer predsednika vlade obeh (ali več) držav ali pa predsednika ustavnega sodišča obeh (ali več) držav.

⁸³ Kar se izkaže za pomembno, ko gre za sedežni red za obede in pogovore ali v avtomobilih – v primeru njihovega obiska v Sloveniji je tako vsak izmed članov Predsedstva sedel v svojem blindiranem vozilu, ki so si sledila po rangu znotraj samega organa Predsedstva.

⁸⁴ Predsedstvo tako sestavljajo trenutno predsedujoči, naslednji predsedujoči in predhodno predsedujoči (tako si sledijo tudi po rangu).

Ministarstvo vanjskih poslova Bosne i Hercegovine (MZZ BIH) ima dve službi za izvajanje protokolarne prakse, ki sta med seboj tesno povezani v delovanju. Prva – služba za protokol ministra za zunanje zadeve BIH skrbi za protokolarne aktivnosti zunanjega ministra; pripravlja in organizira protokolarne dogodke za ministra, bodisi delovne bodisi uradne, pripravlja in izvaja pa tudi obiske zunanjih ministrov tujih držav. Ceremonial, ki zajema diplomatske predstavnike, pa izvaja služba za diplomatski protokol, ki je prav tako poseben del zunanjega ministrstva. Poleg ceremoniala ta služba skrbi tudi za privilegije in imunitete diplomatskih predstavnikov doma in v tujini ter za diplomatsko korespondenco.

Najbolj razvejana pa je zakonodajna veja oblasti – država je namreč razdeljena na kantone, od katerih ima vsak svojo skupščino. In prav vsaka skupščina ima tudi svojo službo za protokol. Le-te skrbijo za organizacijo in izvajanje protokolarnih dogodkov članov teh kantonalnih skupščin doma in v tujini ter za obiske na podobni ravni iz tujine. Ima pa Bosna in Hercegovina seveda tudi svoj parlament, ki je sestavljen iz dveh domov – *Zastupnički dom* in *Dom naroda*. Ta parlament ima prav tako svojo protokolarne službo, ki skrbi za protokolarne aktivnosti najvišjih predstavnikov parlamenta, se pravi za njihove dogodke, ki zajemajo tako obiske doma in v tujini kot razna srečanja, sprejeme in udeležbo na različnih prireditvah ter seveda tudi obiske predsednikov parlamentov in njihovih delegacij iz tujine.

5. ORGANIZACIJA PROTOKOLARNE SLUŽBE V REPUBLIKI HRVAŠKI

V sosednji Republiki Hrvaški imajo bolj decentralizirano ureditev izvajanja protokolarne prakse, vsak od uradov najvišjih predstavnikov države ima namreč svojo službo za protokol. Te službe skrbijo za pripravo in izvajanje protokolarne prakse posameznih predstavnikov doma in v tujini ter njihovih pandanov, ko so ti na obisku v Republiki Hrvaški. To pomeni, da za organizacijo obiska tujega ministra za zunanje zadeve v Republiki Hrvaški skrbi protokolarna služba v okviru Ministrstva za zunanje zadeve Republike Hrvaške.

Tako ima predsednik Republike Hrvaške oziroma njegov urad poleg Oddelka za splošne in pravne zadeve, Oddelka za odlikovanja in priznanja, Oddelka za civilne pritožbe, pritožbe in pomilovanja, Oddelka za tehnične in pomožne zadeve in Urada pribočnika tudi Protokol predsednika Republike Hrvaške. Zaposleni v njem skrbijo za vso protokolarno prakso predsednika države, kar pomeni za vse mednarodne in domače protokolarne dogodke predsednika Hrvaške. To vključuje tako pripravo in izvedbo obiskov doma in v tujini, kot tudi druge protokolarne aktivnosti predsednika – na primer: udeležba na različnih prireditvah, sprejemi številnih domačih in tujih predstavnikov javnega in političnega življenja, podeljevanje odlikovanj, sprejem poverilnih pisem tujih veleposlanikov in predaja poverilnih pisem domačim veleposlanikom.⁸⁵

Vlada Republike Hrvaške ima lasten urad – *Ured za protokol Vlade Republike Hrvatske*, njegov obseg nalog pa določa posebna uredba.⁸⁶ Ta v drugem členu določa, da ta urad opravlja strokovne, organizacijske in tehnične zadeve protokola za potrebe Vlade Republike Hrvaške oziroma natančneje, za predsednika, podpredsednike in namestnika predsednika Vlade Republike Hrvaške. Še posebej je njegova naloga, da predlaga, načrtuje in izvaja aktivnosti, povezane s službenimi obiski in potovanji omenjenih funkcionarjev. Za te potrebe ta urad zbira podatke in pripravlja koledar obiskov in potovanj ter predlaga načrt sredstev in stroškov potovanj v tujino ter tujih obiskov. Skrbi tudi za prevoze in darila (pri tem skrbi tudi za evidenco izdanih in prejetih daril), vodi pa tudi evidenco vseh stroškov potovanj ter o tem poroča Vladi Republike Hrvaške. Poleg tega ta urad izvaja tudi ceremonial ob posebnih svečanih in drugih dogodkih, ki so državnega pomena in ki se dogajajo v zgradbi Vlade Republike Hrvaške ali na drugih lokacijah in pri njih sodelujejo predsednik, podpredsedniki in

⁸⁵ Informacija iz *Ureda predsednika Republike Hrvatske* (Urada predsednika RH).

⁸⁶http://www.vlada.hr/Download/2002/09/30/Uredba_o_Uredu_za_protokol_Vlade_Republike_Hrvatske.htm

namestnik predsednika Vlade Republike Hrvaške. Pri opravljanju svojih nalog je v tesnem sodelovanju in v pogosti koordinaciji s službami za protokol predsednika države, parlamenta in zunanjega ministrstva.

Hrvaški Sabor oziroma hrvaški parlament je z lastnim odlokom ustanovil strokovno službo⁸⁷, ki opravlja strokovne, analitične, administrativne, varnostne, tehnične in druge zadeve, ki se vežejo na delo hrvaškega parlamenta.⁸⁸ Še posebej se ukvarja z zadevami v zvezi s sklicevanjem in izvajanjem sej parlamenta, njegovih delovnih teles in poslanskih skupin, z izdelavo načrtov aktov, sklepov, zapisnikov ter poročil in njihove strokovne obdelave. Te naloge opravlja tudi za potrebe misij oziroma delegacij Sabora v mednarodnih telesih in organizacijah. Opravlja pa tudi vse protokolarne posle v zvezi z izvajanjem programov aktivnosti predsednika in podpredsednika Sabora ter predsednikov delovnih teles, ko gre za sprejeme delegacij tujih parlamentov, mednarodnih teles in organizacij. Tako je ta strokovna služba razdeljena na *Tajništvo Sabora* (Tajništvo parlamenta), *Ured predsednika Sabora* (Urad predsednika parlamenta), *Urede potpredsednika Sabora* (Urade podpredsednika parlamenta), *Službo radnih tijela Sabora* (Službo delovnih teles parlamenta) in *Ured za protokol Sabora* (Urad za protokol parlamenta).⁸⁹

Hrvaško zunanje ministrstvo je na grobo razdeljeno na dva dela: enega vodi državni sekretar za politična vprašanja in drugega državni sekretar za ureditev, razvoj in upravljanje. Področje drugega je razdeljeno na upravo za konzularne posle, upravo za hrvaške manjšine, izseljevanje in priseljevanje, upravo za pravne in kadrovske posle ter na diplomatski protokol.⁹⁰ Ta je razdeljen na oddelek za imunitete in privilegije (in skrbi predvsem za diplomate doma in v tujini) ter oddelek za ceremonial in obiske. Slednji skrbi predvsem za pripravo in organizacijo protokolarnih aktivnosti ministra za zunanje zadeve Republike Hrvaške – obiskov doma in v tujini, sprejemov ter drugih dogodkov, ki vključujejo delegacije oziroma predstavnike hrvaškega zunanjega ministrstva.

⁸⁷ Izvirno ime: *Stručna služba Hrvatskog sabora*.

⁸⁸ Informacija iz *Sabora Republike Hrvatske* (parlamenta Republike Hrvaške).

⁸⁹ Informacija iz *Sabora Republike Hrvatske* (parlamenta Republike Hrvaške).

⁹⁰ Informacija iz *Ministarstva vanjskih poslova Republike Hrvatske* (MZZ Republike Hrvaške).

6. ORGANIZACIJA PROTOKOLARNE SLUŽBE V REPUBLIKI MAKEDONIJI

V Republiki Makedoniji imajo prav tako več protokolarnih služb, vsak od najvišjih državnih predstavnikov ima svojo. Tako poznajo službo za protokol predsednika Republike Makedonije, službo za protokol Vlade Republike Makedonije, službo za protokol Skupščine Republike Makedonije in službo za protokol v Ministrstvu za zunanje zadeve Republike Makedonije; vsa preostala makedonska ministrstva imajo prav tako vsak svojo službo ali oddelek za organiziranje in izvajanje protokolarne prakse.⁹¹ Podobno kot na Hrvaškem, vsaka od teh služb skrbi za svojega predstavnika oziroma organ, torej za izvajanje protokolarne prakse doma in v tujini za vsakega od najvišjih predstavnikov posebej. Pri visokih obiskih iz tujine pa ključno vlogo prevzame protokol v zunanjem ministrstvu, ki skrbi za stike in izmenjavo informacij, medtem ko 'po funkciji pristojna' protokolarna služba skrbi za bolj splošen pregled in osnovno koordinacijo. Tako je Protokol RS za organizacijo uradnega obiska predsednika RS v Republiki Makedoniji 3. in 4. aprila 2003 sodeloval večinoma z makedonskim zunanjim ministrstvom in njegovim protokolom, medtem ko so s protokolom predsednika Republike Makedonije izmenjevali le osnovne informacije⁹²; koordinacija je potekala na enak način tudi ob obisku predsednika makedonskega parlamenta v RS 17. in 18. marca 2003. Podobno je tudi z obiskom predsednika Vlade RS v Republiki Makedoniji od 9. do 11. junija 2004; Protokol RS namreč večino koordinacije opravi s slovenskim veleposlanikom v Skopju, ki informacije izmenjuje s protokolom MZZ Republike Makedonije. V okviru službe za protokol Ministrstva za zunanje zadeve Republike Makedonije pa skrbijo tudi za imunitete in privilegije tujih in domačih diplomatov ter za ceremonial, ki je s tem povezan (npr. predaja poverilnih pisem).

Trenutno delo oziroma izvajanje protokolarne prakse na najvišji državni ravni je po pridobljenih informacijah precej oteženo, primanjkuje predvsem koordinacije.⁹³ Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Makedonije tesno sodeluje s službama za protokol pri vladi in predsedniku države, izjema pa je protokolarna služba parlamenta, ki deluje zelo samostojno. Prav zato je v pripravi enovit dokument, ki bo celostno reševal organiziranost izvajanja protokolarne prakse v Republiki Makedoniji; današnja ureditev je namreč bolj ali manj še vedno le podaljšek oziroma kopija ureditve iz nekdanje SFRJ, ki se iz različnih razlogov v

⁹¹ Informacija z *Ministerstva za nadvornežni raboti za Republika Makedonija* (MZZ Republike Makedonije).

⁹² Pogovori v Protokolu Republike Slovenije, 28. maj 2004.

⁹³ Informacija iz *Ministerstva za nadvornežni raboti za Republika Makedonija* (MZZ Republike Makedonije).

Republiki Makedoniji ne more več spopadati z vedno večjo intenzivnostjo in kompleksnostjo protokolarnih aktivnosti. Zavzemajo se za enotno, centralno protokolarno službo, ki bo kot nek krovni urad zajemal in koordiniral vse protokolarne dogodke najvišjih predstavnikov države. To pomeni protokolarne dogodke najvišjih makedonskih državnikov doma in v tujini ter protokolarne dogodke njihovih pandanov iz tujine v Republiki Makedoniji. Ni pa še dogovorjeno oziroma določeno, v okviru katerega organa ali službe bi ta urad obstajal in deloval. Zaradi nedavnih tragičnih dogodkov v Republiki Makedoniji⁹⁴ pa je delo s tem v zvezi zaenkrat zastalo.

⁹⁴ Nanašam se na tragično smrt makedonskega predsednika dr. Borisa Trajkovskega v letalski nesreči nad Bosno in Hercegovino, 26. februarja 2004.

7. ORGANIZACIJA PROTOKOLARNE SLUŽBE V REPUBLIKI SLOVENIJI

V Republiki Sloveniji danes deluje glavna protokolarna služba kot organ v sestavi Vlade RS z imenom Protokol Republike Slovenije. Ta služba je naslednik Protokola Izvršnega sveta SR Slovenije in izvaja svoje naloge na podlagi Sklepa Vlade RS o določitvi protokolarnih pravil ter spremembah in dopolnitvah tega sklepa (ius2).

Diplomatski protokol Ministrstva za zunanje zadeve RS deluje na podlagi 8. člena Zakona o zunanjih zadevah (ius4), delovno področje pa zajema Oddelek za privilegije in imunitete, ki opravlja s tem povezane naloge, ki izhajajo iz večstranskih in dvostransko sprejetih obveznosti Republike Slovenije; Oddelek za diplomatsko korespondenco opravlja dela in naloge v zvezi z akreditacijami diplomatskih agentov, vodi Diplomatsko listo ter hrani državni pečat; Oddelek za ceremonial in organizacijo obiskov skrbi za protokolarne dogodke ministrov, za delovne obiske tujih zunanjih ministrov ter za druge pomembnejše protokolarne dogodke v organizaciji MZZ; prevajalski oddelek skrbi za prevajanje vseh besedil za potrebe ministrstva in za tolmačenje ob obiskih tujih predstavnikov.⁹⁵

Glavni koordinator protokolarnih dogodkov v Sloveniji je Protokol RS. Sklep o določitvi protokolarnih pravil (SDPP) določa protokolarna pravila, protokolarne dogodke, način izvajanja protokolarnih zadev, način financiranja protokolarnih dogodkov⁹⁶ ter pravice in dolžnosti organov, za katere Protokol RS opravlja protokolarne zadeve.⁹⁷ V 3. členu SDPP je natančno določen obseg dela – Protokol RS opravlja protokolarne zadeve za:

- predsednika Republike Slovenije,
- predsednika Državnega zbora Republike Slovenije,
- predsednika Vlade Republike Slovenije,
- predsednika Državnega sveta Republike Slovenije,
- predsednika Ustavnega sodišča Republike Slovenije,
- predsednika Vrhovnega sodišča Republike Slovenije,
- varuha človekovih pravic,

⁹⁵ Podatki pridobljeni na spletni strani MZZ RS: <http://www.gov.si/mzz/>.

⁹⁶ Stroške, ki nastajajo pri opravljanju protokolarnih nalog, poravnajo uporabniki ali naročniki (Urad predsednika RS, Urad predsednika Državnega zbora RS, Urad predsednik Vlade RS, Državni svet RS, Ustavno sodišče RS, Vrhovno sodišče RS, Računsko sodišče RS, MZZ RS, varuh človekovih pravic) sami iz sredstev svojega finančnega načrta; Protokol RS pa krije stroške za protokolarna darila ter poravnava stroške dnevnic, nočitev in potne stroške zaposlenih v Protokolu RS (57. člen SDPP).

⁹⁷ To pomeni, da Protokol RS opravlja organizacijsko-tehnično delo ter zagotavlja prevajalske storitve ob obiskih osebnosti oziroma delegacij tujih držav in ob obiskih osebnosti iz RS v tujini.

- predsednika Računskega sodišča Republike Slovenije,
- ministra za zunanje zadeve Republike Slovenije (kadar gre za uradne obiske).

Protokol RS ob soglasju generalnega sekretarja Vlade RS opravlja protokolarne zadeve tudi za druge organe, kadar so ti nosilci protokolarnih dogodkov državnega pomena.

Protokolarni dogodki, ki jih pripravlja in izvaja Protokol RS in kot jih določa 2. člen SDPP, so:

- mednarodni obiski (uradni, delovni in zasebni)⁹⁸,
- uradni in delovni obiski doma ter v tujini,
- uradni obiski ministrov za zunanje zadeve, uradni in delovni obiski šefov mednarodnih organizacij in specializiranih agencij OZN,
- protokolarni dogodki soproge predsednika RS,
- nastopni, poslovilni in delovni obiski diplomatskih predstavnikov,
- slovesnosti ob vročanju odlikovanj RS,
- podpisi meddržavnih in drugih uradnih listin, pomembnih za državo, predaje akreditivnih pisem,
- slovesnosti ob izrekanju priseg pred predsednikom RS in pred predsednikom Državnega zbora RS,
- državni pogrebi, polaganje vencev,
- sprejemi, ki jih prirejajo najvišji predstavniki države,
- sodelovanje pri organizaciji proslav in drugih prireditev državnega pomena.

Za brežhibno izpeljavo protokolarnih dogodkov mora Protokol RS sodelovati tudi z drugimi organi in službami, najtesneje z Uradom za varnost in zaščito Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije, ki opravlja naloge varovanja, ter z Uradom Vlade RS za informiranje, ki med drugim skrbi tudi za tuje in slovenske predstavnike medijev, ki poročajo o posameznih protokolarnih dogodkih. Pomembna je tudi koordinacija z Generalštabom Slovenske vojske, ki zagotavlja Častno enoto Slovenske vojske za izkazovanje ustrezne stopnje vojaških časti ob različnih protokolarnih dogodkih, in pa z Orkestrom Slovenske policije, ki ob takih priložnostih skrbi za izvajanje himne države gostje in himne Republike Slovenije.

⁹⁸ Tu mislim predvsem na tuje pandane naštetih osebnosti, za katere Protokol RS opravlja protokolarne zadeve.

Pri svojem delu je Protokol RS tesno povezan tudi z Javnim gospodarskim zavodom Brdo⁹⁹, ki upravlja s protokolarnimi objekti – Vila Podrožnik, Grad Strmol, Grad Brdo, Grad Snežnik, Vila Tartini in Vila Bled. Ti objekti se uporabljajo za prenočevanje tujih delegacij, kot prostori za (uradne) pogovore, pogajanja, plenarna zasedanja, za svečane obede in sprejeme. Za urejanje prevozov pa Protokol RS tesno sodeluje tudi s Službo za avtomobilske prevoze ter Službo za letalske prevoze pri Generalnem sekretariatu Vlade RS.

V Protokolu RS je danes zaposlenih 23 ljudi, načrtovanje, organizacija in izpeljava posameznih dogodkov pa poteka tudi s kontaktnimi osebami, ki so v posameznih uradih odgovorne za protokol. Še bolj ključnega pomena pa je dobro sodelovanje s protokolarnimi službami drugih držav, bodisi ob tujem obisku v Republiki Sloveniji bodisi ob obisku slovenskega državnika v tujini. V ta namen se organizirajo tudi t.i. predhodnice, ki so sestavljene iz predstavnikov uradov in služb, ki so najbolj vpleteni v določen obisk. Slovenske predhodnice tako odpotujejo v tujino, tuje pa pridejo v Slovenijo zato, da se je mogoče že vnaprej konkretno dogovoriti za natančen potek vseh dogodkov obiska ter goste podrobno seznaniti s protokolarno prakso in ceremoniali gostitelja.¹⁰⁰

Potrdimo lahko, da so v uradih in institucijah, za katere Protokol RS pripravlja in izvaja protokolarne naloge, z delovanjem Protokola RS zadovoljni. Pohvale o učinkovitosti organiziranosti in o samem delu Protokola RS so pogoste tudi iz tujine, v arhivih šefinje Protokola RS se kopičijo zahvale z vseh koncev sveta. Iz vseh teh razlogov ni vidne potrebe po reorganizaciji protokolarne službe v Sloveniji, v Protokolu RS pa v bližnji prihodnosti prav tako nimajo namena spreminjati ne strukture ne načina dela.

⁹⁹ Še do nedavnega znan kot Servis za protokolarne storitve, ustanovljen leta 1985.

¹⁰⁰ Ponavadi program predhodnice vsebuje koordinacijske sestanke, ogleda možnih lokacij ter predvsem izmenjavo želja in zahtev ter iskanje kompromisnih rešitev, ki najbolj ustrezajo stopnji in namenu obiska.

8. ORGANIZACIJA PROTOKOLARNE SLUŽBE V SRBIJI IN ČRNI GORI

Srbija in Črna gora sestavljata posebno državno skupnost s posebno državno ureditvijo – gre za neke vrste zvezno državo, sestavljeno iz dveh enakopravnih in skoraj samostojnih enot.¹⁰¹ Tako obstajajo organi in uradi skupne državne uprave ter organi in uradi na ravni posamezne enote. Z drugimi besedami, poleg skupnih organov imata vsaka svoje – Republika Srbija posebej in Republika Črna gora posebej – organe državne ureditve; tako obstajajo predsednik Srbije in Črne gore, Vlada Srbije in Črne gore (seveda z MZZ Srbije in Črne gore) in Parlament Srbije in Črne gore, poleg tega pa še predsednik Srbije, Vlada Srbije, Parlament Srbije ter predsednik Črne gore, Vlada Črne gore in Parlament Črne gore. Vsak od teh organov ima svojo protokolarno službo, ki skrbi za pripravo in izvajanje protokolarnih aktivnosti posameznih nosilcev oblasti doma in v tujini ter za obiske tujih najvišjih državnikov.¹⁰² Govorimo lahko torej o popolni decentralizaciji izvajanja protokolarne prakse.

V Uradu predsednika Srbije in Črne gore imajo torej službo za protokol, ki skrbi za vse protokolarne aktivnosti predsednika Srbije in Črne gore doma in v tujini. Pripravljajo in izvajajo vse protokolarne dogodke doma – sprejemi, udeležba na različnih prireditvah, razni obiski po državi. Pripravljajo tudi njegova potovanja oziroma obiske v tujini; tako je Protokol RS ob pripravi uradnega obiska predsednika Srbije in Črne gore največ sodeloval ravno s to protokolarno službo. *Protokol Predsjednika Srbije i Crne Gore* (Protokol predsednika Srbije in Črne gore) organizira in izvaja tudi obiske na najvišji državni ravni doma, torej obiske predsednikov tujih držav v njihovi državi. Pri tem tesno sodelujejo z vsemi ostalimi vpletenimi protokolarnimi službami, saj je potrebno veliko koordinacije za popolno izvedbo obiska na najvišji ravni.¹⁰³

Protokolarno službo najdemo tudi pri vladi Srbije in Črne gore – *Savetu ministara Srbije i Crne Gore*, le-ta skrbi za vse protokolarne aktivnosti članov Vlade, še posebej pa za protokolarne dogodke predsednika Vlade Srbije in Črne gore. Tako pripravljajo in izvajajo vso protokolarno prakso doma in v tujini, ki vključuje vladne predstavnike oziroma vladne delegacije. Poleg sprejemov, udeležbe na raznih konferencah in srečanjih doma in v tujini

¹⁰¹ Pri tem Avtonomna pokrajina Vojvodina ter Avtonomna pokrajina Kosovo in Metohija spadata pod upravo Srbije.

¹⁰² Informacija iz *Ministarstva spoljnih poslova Srbije i Crne Gore* (MZZ Srbije in Črne gore), 26. maj 2004.

¹⁰³ Še posebej, ko gre za tako decentralizirano izvajanje protokolarne prakse.

sodi med njihov opis nalog tudi organizacija in izvedba obiskov predstavnikov vlad tujih držav, njihovih delegacij in še posebej predsednikov vlad tujih držav.

Tudi enodomna *Skupština Srbije i Crne Gore* (parlament Srbije in Črne gore) ima svojo službo za protokol. Ta se ukvarja predvsem z izvajanjem protokolarne prakse za člane parlamenta in za različne parlamentarne delegacije, še posebej pa za najvišje predstavnike zakonodajne oblasti. Poleg sprejemov in udeležbe na različnih prireditvah članov parlamenta skrbijo tudi za njihove obiske v tujini¹⁰⁴, organizirajo in izvajajo pa tudi obiske predstavnikov tujih parlamentov v Srbiji in Črni gori.

Ministrstvo za zunanje zadeve Srbije in Črne gore je razdeljeno na več oddelkov in eden izmed njih je tudi diplomatski protokol. Ta oddelek skrbi za organizacijo in izvedbo protokolarnih aktivnosti srbsko-črnogorskega zunanjega ministrstva, za sprejeme in različne prireditve, ki se jih udeležuje, ter tudi za njegove obiske v tujini.¹⁰⁵ Skrbi tudi za izvedbo ceremoniala oziroma organizacijo obiska tujih zunanjih ministrov v Srbiji in Črni gori. Skrbi pa predvsem tudi za ceremonial, ki je povezan z diplomatskimi predstavniki doma in v tujini (na primer predaja in sprejem poverilnih pisem), in pa za imunitete in privilegije teh predstavnikov ter diplomatsko korespondenco.

Predsednik Srbije, predsednik Vlade Srbije (oziroma celotna vlada) in predsednik Parlamenta Srbije imajo vsak svojo protokolarno službo. Vsaka skrbi za protokolarne aktivnosti svojega organa oziroma nosilca oblasti; zanje pripravljajo in izvajajo različne protokolarne dogodke, od sprejemov doma do obiskov v tujini. Kadar pa dobijo obiske iz tujine na enaki ravni¹⁰⁶, pa so te službe zadolžene tudi za organizacijo le-teh.

Tudi predsednik Črne gore, predsednik Vlade Črne gore (oziroma celotna vlada) in predsednik Parlamenta Črne gore imajo vsak svojo službo za protokol. Te so prav tako zadolžene za protokolarne aktivnosti svojega organa oziroma nosilca oblasti. Pripravljajo in

¹⁰⁴ Tako se je na primer delegacija parlamenta Srbije in Črne gore oziroma takrat še Zvezne republike Jugoslavije, natančneje njihovega takratnega zgornjega doma, udeležila 3. srečanja Združenja evropskih senatov, ki je potekalo od 27. do 30. junija 2002 v Sloveniji. Vso koordinacijo je tako Protokol RS izvajal s parlamentarno protokolarno službo.

¹⁰⁵ Čeprav recimo izkušnje v Protokolu RS ob uradnem obisku ministra za zunanje zadeve Srbije in Črne gore v Sloveniji 4. junija 2004 nakazujejo, da ta protokolarna služba prepušča večino dogovarjanja samim veleposlaništvom – govorimo lahko torej o neki posredni obliki koordinacije obiska.

¹⁰⁶ Za enako oziroma podobno raven bi se lahko štel obisk predsednika Vlade Bavarske pri predsedniku Vlade Srbije.

izvajajo različne protokolarne dogodke doma in v tujini, skrbijo pa tudi za obiske iz tujine na enaki ravni. Na tem mestu je treba dodati še, da se v Črni gori zavzemajo, da bi imeli centralno protokolarno službo po slovenskem vzoru. V ta namen so njihovi 'protokolaši' poleti 2001 preživeli nekaj časa v Sloveniji, predvsem v Protokolu RS, in pridobivali informacije o bolj centraliziranem načinu dela. Že nekaj časa je tako v pripravi reorganizacija protokolarnih služb v Črni gori, ki pa po pridobljenih informacijah vsake toliko zastane zaradi drugih, večjih in bolj pomembnih sprememb v državnem ustroju.

9. PRIMERJAVA ORGANIZIRANOSTI PROTOKOLARNIH SLUŽB V IZBRANIH DRŽAVAH

Ko primerjam organiziranost protokolarnih služb v naslednicah nekdanje SFRJ, najdem kar nekaj razlik. Predvsem v razvejanosti služb, ki izvajajo protokolarno prakso, pa tudi v delitvi dela med temi službami. S samim opisom trenutnega stanja organiziranosti v posamezni od izbranih držav potrjujem torej izhodiščno razmišljanje, da je organiziranost v vsaki od teh držav različna.

Poleg tega, da imajo vse izbrane države vsaj eno protokolarno službo, ki skrbi za izvajanje protokolarne prakse na najvišji državni ravni, ugotavljam še eno skupno značilnost vseh izbranih držav – vse imajo namreč službo za diplomatski protokol, ki skrbi za ceremonial v zvezi z diplomatskimi predstavniki doma in v tujini ter ponavadi tudi za diplomatske imunitete in privilegije ter za diplomatsko korespondenco, in sicer organiziran kot oddelek v okviru ministrstva za zunanje zadeve posamezne države.¹⁰⁷ Ta protokolarna služba v izbranih primerih praviloma skrbi tudi za vsaj del protokolarnih aktivnosti ministra za zunanje zadeve.

Vse izbrane države, razen Republike Slovenije, delijo protokolarne službe po enakem principu – vsak organ oziroma nosilec oblasti ima svojo protokolarno službo, ki zanj pripravlja in izvaja protokolarne aktivnosti doma in v tujini in vsaka od teh se tako ukvarja s svojim deležem meddržavnih obiskov doma in v tujini. Za razliko od Slovenije, ki ima eno službo za izvajanje vse protokolarne prakse na najvišji državni ravni, v vseh ostalih državah torej lahko govorimo o decentralizirani ureditvi. Izbrane države se med seboj v tem smislu razlikujejo predvsem po stopnji decentralizacije oziroma po načinu medsebojnega sodelovanja zaradi različnih značilnosti lastne, notranje ureditve. Tako v Republiki Hrvaški kot v Bosni in Hercegovini, Republiki Makedoniji ter Srbiji in Črni gori sicer poznajo popolno ločenost protokolarnih služb, vendar so te službe različno soodvisne. Za primer Hrvaške lahko trdim, da je vsaka od opisanih služb protokola samostojna v svojem delovanju, da ima vsaka natančen in jasen opis nalog in da so jasni primeri in načini sodelovanja med njimi. Pri Bosni in Hercegovini je delitev vsaj na enem mestu že malo manj značilna – opisala sem zanimivost, ko za protokolarne aktivnosti ministra za zunanje zadeve BIH lahko skrbi tudi protokolarna služba Vlade BIH. Po mojem mnenju to nakazuje drugačen način

¹⁰⁷ V primeru Hrvaške so te aktivnosti razdeljene med dva oddelka.

sodelovanja oziroma vpletenosti različnih protokolarnih služb pri izvajanju protokolarnih aktivnosti za istega predstavnika oblasti. V Republiki Makedoniji prav tako poznajo ločene protokolarne službe, vendar je ključni nosilec izvajanja protokolarne prakse na najvišji ravni služba za protokol v makedonskem zunanjem ministrstvu; govorim lahko torej le o neki navidezni decentralizaciji. V Srbiji in Črni gori pa imajo zato po mojem mnenju najbolj razvejano in decentralizirano organizirano izvajanje protokolarne prakse – po zbranih informacijah ima prav vsak nosilec oblasti, tako na državni kot na poddržavni ravni, svojo službo za protokol. Ugotovili smo tudi, da je za koordinirano delovanje ob najvišjih (tujih) obiskih potrebno veliko komunikacije in zato tudi več časa, v nekaterih primerih lahko pride celo do podvajanja nalog.

Razlog temu, da je organiziranost v izbranih državah različna, po mojem mnenju najverjetneje leži v notranji državni ureditvi in zgodovinskih izkušnjah. Opisala sem tudi delovanje protokolarnih služb v nekdanji skupni državi in tako ugotovili, da so vse naslednice razen Slovenije izbrale model organiziranja nekdanje SFRJ¹⁰⁸, ki je prav tako imela decentralizirano ureditev glede protokolarnih služb na zvezni ravni. Republika Slovenija je edina obdržala svojo nekdanjo republiško ureditev in tako tudi eno, centralno protokolarno službo, ki pripravlja in izvaja protokolarne aktivnosti za vse najvišje predstavnike države. Učinkovitost načina organiziranja se da 'meriti' na različne načine – decentralizacija pomeni več koordinacije in več komunikacije, kar zveča možnost napak, najverjetneje so večji tudi stroški (v materialnem in kadrovskem smislu) poslovanja. Centralizirana služba pomeni sicer manjše stroške, veliko manjšo verjetnost podvajanja nalog, vendar zato večjo obremenjenost. Na tem mestu se zavzemam za čim bolj centralizirano ureditev, po mojem mnenju ta bistveno bolj dvigne učinkovitost kot pa decentralizirana omogoči boljši pretok informacij zaradi 'bližine' organu oziroma nosilcu oblasti. Zavzemam se namreč za čim večjo kvaliteto, tudi ob povečanem obsegu in razlikah v vrsti dela, ki smo mu priča v zadnjih nekaj letih v vseh naslednicah SFRJ; le-to pa je mogoče doseči po mojem mnenju le z najboljšo možno koordinacijo dela, ki pa jo omogoča ena, osrednja služba, ki skrbi za izvajanje vse protokolarne prakse na najvišji državni ravni. Hrvaška je po odpravi prejšnjega režima, ki se je moral ukvarjati tudi z vojnimi stanji, uveljavila decentralizacijo in jo uspešno tudi izvaja. Po mojih informacijah in izkušnjah nimajo večjih težav pri pripravi najvišjih obiskov doma in v tujini. V Bosni in Hercegovini so prav tako sledili decentraliziranemu modelu, ki je najbolj

¹⁰⁸ Ki je veljal za odličnega – uspešnega in učinkovitega.

značilen in ga najdemo tudi v večini evropskih držav. Zaradi specifične situacije v Srbiji in Črni gori, ko so vsi nosilci oblasti na vseh ravneh medsebojno zelo jasno ločeni tudi v delovanju in pristojnostih, je nekako celo razumljivo, da so tudi protokolarne službe medsebojno ločene. Po zbranih informacijah pa lahko trdim, da kljub temu izvajanje protokolarne prakse tudi pri njih poteka brezhibno in brez večjih težav na račun eksplicitne ločenosti. Po mojem mnenju je to dokaz dejstvu, da je protokol tista strokovna in zato tudi nevtralna služba, ki vsebino le omogoča, ne pa tudi določa. V Republiki Makedoniji so zaradi specifične situacije in večletne neurejenosti v državni upravi, ki reorganizacije in reforme šele doživlja, prav tako razvili svoj model, ki pa je zelo podoben modelu v nekdanji SFRJ, kjer je bilo zunanje ministrstvo prav tako osrednji nosilec izvajanja protokolarne prakse na najvišji državni ravni. Glede na to, da je ministrstvo za zunanje zadeve vsake države glavni kanal izmenjevanja informacij, lahko v tem okviru razmišljanja razumemo ključno vlogo zunanjega ministrstva tudi pri izvajanju dela protokolarne prakse. Zaključujem torej, da ni neke napačne odločitve glede organizacije protokolarne službe v posamezni državi, razpravljamo lahko samo o stopnji primernosti organiziranosti glede na notranjo ureditev države in glede na intenzivnost ter zahtevnost protokolarnih dogodkov, ki jih te službe opravljajo. Zaključujem tudi, da so protokolarne službe v naslednicah bivše SFRJ usposobljene za opravljanje protokolarnih funkcij oziroma za izvajanje protokolarne prakse v obsegu, ki ga trenutno tudi opravljajo. To sklepam na podlagi ugotovitev, da te službe delujejo po mednarodno sprejetih standardih in da kljub morebitnim težavam zaradi zahtevnejše koordinacije zaradi razvejane organiziranosti uspešno in učinkovito izvajajo protokolarno prakso na najvišji državni ravni. Sem pa tudi mnenja, da se morajo tudi protokolarne službe prilagajati novim razmeram v svetu in v posamezni državi, da morajo slediti napredku v modernizaciji in večanju učinkovitosti javne oziroma državne uprave ter, kolikor je le možno, vedno stremeti k čim večji kvaliteti protokolarne prakse, ki jo pripravljajo in izvajajo.

10. UGOTOVITVE IN ZAKLJUČKI

V tem diplomskem delu sem raziskala organiziranost protokolarnih služb v naslednicah nekdanje SFRJ ter prikazala razlike in podobnosti. Ugotovila sem marsikaj zanimivega, predvsem pa sem potrdila naše izhodiščno razmišljanje – da so protokolarne službe od države do države naslednice organizirane različno, da sicer obstajajo neke skupne točke in nekaj podobnosti, vendar da ima vsaka država kako svojo posebnost tudi pri umestitvi službe protokola v svoj državni ustroj. Vsaka od njih ima tudi svoje posebnosti pri izvajanju protokolarne prakse, kar je delno vezano na sam način organiziranja protokolarne službe, večinoma pa je odvisno predvsem od tradicije, običajev in prakse, ki se je razvijala skozi zgodovino, kar po našem mnenju velja za vse države. Naslednice SFRJ so tako obdržale visoko kakovost in odličnost pri pripravljanju in izvajanju protokolarnih aktivnosti, razlikujejo pa se predvsem glede organiziranosti oziroma de/centralizacije protokolarne službe. Vse, razen Republike Slovenije, so izvajanje protokolarne prakse razdelile na več protokolarnih služb, od katerih vsaka pokriva en segment vseh protokolarnih aktivnosti v izbranih in opisanih državah. Ugotavljam, da so privzele ureditev in način delitve dela, kot smo jo poznali na zvezni ravni v nekdanji skupni državi. Za razliko od ostalih naslednic pa je Slovenija obdržala svojo republiško ureditev – eno osrednjo protokolarno službo, ki deluje kot glavni koordinator izvajanja protokolarne prakse državnega pomena. Vzroke lahko pripisujemo razlikam v velikosti držav, razlikam v tranzicijskem obdobju ali razlikam v izkušnjah s prejšnjim sistemom. Sklepam pa, da je na spreminjanje ureditev in tudi na trenutne razlike in podobnosti vplival splet okoliščin, ki so bile specifične za posamezne naslednice. Različne smeri razvoja v zadnjem dobrem desetletju so pripeljale do različnih ureditev tudi v vmesnih fazah, saj ugotavljam, da so stabilne politične razmere v državi pomembne za ureditev in utrditev protokolarne službe, kar v bistvu velja za celotno državno ureditev in njeno upravo.

Težko je reči, kakšna organiziranost službe za protokol je najboljša ali najbolj primerna za neko državo. Majhni sistemi ponavadi težijo k centralizaciji, saj se z njo zagotavlja maksimiranje kadrovske, finančne in organizacijske resurse, dosega se boljše koordinacija in izboljša se preglednost. Imajo pa take ureditve težave pri zagotavljanju strokovne neodvisnosti in enakosti pri obravnavi vseh uporabnikov protokolarnih storitev. Diverzifikacija pa omogoča tudi neposreden stik z nosilcem dogodka, kar omogoča večjo učinkovitost in hitrejši potek postopkov. Trdim pa lahko, da neka organiziranost zagotovo ne

more biti zgrešena, vsaj dokler izvajanje protokolarne prakse poteka nemoteno, kar po mojih ugotovitvah zagotavljajo ureditve v vseh izbranih državah. Prav to je namreč pri vsem skupaj najbolj pomembno. Kdo je na koncu koncev koordiniral aktivnosti postane sekundarnega pomena v luči razmišljanja o celotni sliki. V tem smislu je namreč pomembno tisto, kar se vidi, tisto, kar tuji državnik oziroma visoki gost občuti – ali so mu bile izkazane primerne (vojaške) časti, ali je bila izvedena prava himna, ali je bila svečana večerja njemu v čast dovolj elegantna. Ti detajli nakazujejo, kako pomemben je tuj gost in njegova država za gostitelja in njegovo državo. Ti detajli vzdržujejo in uravnavajo odnose med državami. Ti detajli ceremoniala že od nekdaj, čeprav danes v veliko manjši meri, premikajo jezičke na tehtnicah in pomembno vplivajo na mednarodne oziroma meddržavne odnose. Nekateri celo pravijo, da je ceremonial delikatna manifestacija sistema mednarodnih odnosov.

Za protokolarno službo, ki jo baron De Martens definira kot ceremonial vlade in ki jo jaz prav tako razumem kot tisto službo, ki izvaja protokolarno prakso na najvišji državni ravni, je najbolj pomembno, da obstaja in da ima pooblastila znotraj državne ureditve za izvajanje protokolarne prakse; pri tem je ključno, da deluje predvsem na podlagi mednarodno sprejetih standardov in norm ter s pomočjo lastnih običajev in navad – to bi lahko štela za kriterij primernosti organiziranja protokolarne službe neke države. V ponoven odgovor moji četrto zastavljeni hipotezi ugotavljam torej, da so tudi v tem okviru po mojem mnenju vse protokolarne službe v naslednicah bivše SFRJ usposobljene za opravljanje protokolarnih funkcij.

Moje zaključne smisli torej potrjujejo raznolikost v načinu organiziranja protokolarnih služb v izbranih državah in to ne glede na skupno zgodovinsko izkušnjo v zvezi s tem. Ravno zato potrjujejo tudi ugotovitve, da ta raznolikost obstaja zaradi raznolikosti držav samih – zaradi njihovih različnih notranjih ureditev ter lastnih tradicij in običajev. Kljub temu ugotavljam tudi, da ta raznolikost ne vpliva na kakovost izvajanja protokolarne prakse v posamezni državi, čeprav lahko vpliva na učinkovitost posamezne protokolarne službe, pač pa kvečjemu na raznolikost ceremonialov in njihovega izvajanja ter s tem še bolj utrjuje samobitnost posamezne države. Tu sklenem moje začetno razmišljanje o tem, kaj protokol in ceremonial pomenita za državo kot tako in kaj ji omogočata.

11. SEZNAM VIROV

11.1. Primarni viri

1. *Diplomatski protokol*, na naslovu <http://www.gov.si/mzz/> (25. marec 2004).
2. *Odlok o ustanovitvi Protokola*, ius1 na naslovu <http://www.ius-software.si/Baze/regi/Predpisi/B/E88640AJ.htm> (4. april 2004)
3. *Sklep o določitvi protokolarnih pravil*, ius2 na naslovu <http://www.ius-software.si/Baze/regi/Predpisi/B/K945C6IG.htm> (4. april 2004)
4. *Uredba o Uredu za protokol Vlade Republike Hrvatske*, na naslovu http://www.vlada.hr/Download/2002/09/30/Uredba_o_Uredu_za_protokol_Vlade_Republike_Hrvatske.htm
5. *Ustanovna listina Združenih narodov in Statut meddržavnega sodišča*. (1992) Ljubljana: Društvo za Združene narode za Republiko Slovenijo.
6. *Zakon o grbu, zastavi in himni Republike Slovenije ter o slovenski narodni zastavi*, ius3 na naslovu <http://www.ius-software.si/Baze/regi/Zakoni/B/Z94958AC.htm> (4. april 2004)
7. *Zakon o zunanjih zadevah*, ius 4 na naslovu <http://www.ius-software.si/baze/regi/zakoni/b/z019f5ig.htm?source=search> (4. april 2004)

11.2. Sekundarni viri

1. Anderson, M. S. (1993) *The Rise of Modern Diplomacy, 1450–1919*. London: Longman Group UK Limited.
2. Baecque, Antoine de (1994) *From Royal Dignity to republican Austerity: The Ritual for the Reception of Louis XVI in the French National Assembly (1789–1792)*. *Journal of Modern History*, Vol. 66, Issue 4, p671–696.
3. Benedetti, Ksenija (2003) »Izboljšanje kakovosti na področju državnega protokola«, <http://www.mnz.si/si/upl/uoru/Ksenija%20Benedetti.pdf> (4. marec 2004)
4. Benko, Vlado (1987) *Mednarodni odnosi*. Maribor: Založba Obzorja.
5. Benko, Vladimir (2000) *Zgodovina mednarodnih odnosov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
6. Berridge, G. R. (2002) *Diplomacy. Theory and Practice*. Houndmills etc.: Palgrave.

7. Bojinović, Ana (2004) *Zahodni Balkan – priložnost Slovenije v Evropski uniji*. Ljubljana: diplomsko delo.
8. Cannadine, Davi, Price, Simon, ur. (1992) *Rituals of Royalty, Power and Ceremonial in Traditional Societies*. Cambridge: University Press.
9. Čačinovič, Rudi (1994) *Slovensko bivanje sveta. Razvoj in praksa diplomacije*. Ljubljana: Enotnost.
10. De Borchgrave, Sheri (1995) *The Sultan of Indonesia*. World & I, Vol. 10, Issue 10, p140-148.
11. De Magalhães, José Calvet (1988) *The Pure Concept of Diplomacy*. New York etc.: Greenwood Press.
12. Feltham, R.G. (1993) *Diplomatic Handbook*. London: Longman Group UK Limited.
13. Guzelj, Tamara (1994) *Diplomatski protokol*. Ljubljana: diplomsko delo.
14. Hamilton, Keith, Langhorne, Richard (1995) *The Practice of Diplomacy. Its Evolution, Theory and Administration*. London: Routledge.
15. Holsti, K. J. (1995) *International Politics. A Framework for Analysis*. New Jersey: Prentice-Hall, Inc.
16. Janković, Branimir M. (1988) *Diplomatija, Savremeni sistem*. Beograd: Naučna knjiga.
17. Jazbec, Milan ur. (1998) *Diplomacija in Slovenci. Zbornik tekstov o diplomaciji in o prispevku Slovencev v diplomatsko teorijo in prakso*. Celovec: Založba Drava.
18. Kaufmann, Johan (1996) *Conference Diplomacy, An Introductory Analysis*. London: Macmillan Press Ltd.
19. Lord Gore-Booth, ur. (1979) *Satow's Guide to Diplomatic Practice*. London: Longman Group Limited.
20. Love, Ronald S. (1996) *Rituals of Majesty: France, Siam, and Court Spectacle in Royal Image-Building at Versailles in 1685 and 1686*. Canadian Journal of History, Vol. 31, Issue 2, p171-198.
21. McCaffree, Mary Jane, Innis, Pauline (1997) *Protocol: The Complete Handbook of Diplomatic, Official and Social Usage*. Washington: Devon Publishing Company.
22. Mikolić, Mario (1995) *Diplomatski protokol*. Zagreb: MATE.
23. Mikolić, Mario (2002) *Diplomatski i poslovni protokol*. Zagreb: Barbat.
24. Mitić, Miodrag (1999) *Diplomatija. Delatnost, organizacija, veština, profesija*. Beograd: Zavod za udžbenike in nastavna sredstva.

25. Montanari, Zrinka (1998) *Uloga diplomatskog protokola u pripremi i realizaciji državnih i službenih posjeta*. Zagreb: Diplomatska akademija, Ministarstvo vanjskih poslova Republike Hrvatske.
26. Morgenthau, Hans (1995) *Politika med narodi. Borba za moč in mir*. Ljubljana: DZS.
27. Nick, Stanko (1997) *Diplomacija, Metode i tehnike*. Zagreb: Barbat.
28. Nicolson, Sir Harold (1988) *Diplomacy*. Washington: Institute for the Study of Diplomacy, Georgetown University.
29. Paulmann, Johannes (2000) *Pomp und Politik. Monarchenbegegnungen in Europa zwischen Ancien Régime und Erstem Weltkrieg*. Paderborn etc.: Schöningh.
30. Potemkin, V. P. ur. (1947) *Zgodovina diplomacije*. Prvi del. Ljubljana: DZS.
31. Simoniti, Iztok (1995a) *Multilateralna diplomacija*. Ljubljana: Teorija in praksa.
32. Simoniti, Iztok (1995b) *Specialne misije*. Ljubljana: Teorija in praksa.
33. Sovdat, Petra (2002) *Organizacija protokolarne službe v Republiki Sloveniji: primerjalna evropska perspektiva*. Ljubljana: diplomsko delo.
34. SSKJ (1995). Knjižna polica. Ljubljana: DZS, Amebis.
35. Štembal, Nataša (1998) *Diplomatski protokol in ceremonial – slovenska praksa*. Ljubljana: diplomsko delo.
36. *The Penguin Dictionary of International Relations* (1998). London: Penguin Books Ltd.
37. Trajkovski, Georgi (1990) *Diplomatski protokol*. Beograd: NOVA.
38. Ure, John ur. (1996) *Diplomatic Bag. An Anthology of Diplomatic Incidents and Anecdotes from the Renaissance to the Gulf War*. Cambridge: University Press.
39. Vukadinović, Radovan (1995) *Diplomacija: strategija političnih pogajanj*. Ljubljana: Arah Consulting.
40. White, Brian (2001) Diplomacy. V John Baylis in Steve Smith (ur.) *An Introduction to International Relations*, 317-329. Oxford: University Press.
41. Wood, John R., Serres, Jean (1971) *Diplomatic Ceremonial and Protocol. Principles, Procedures & Practices*. London and Basingstoke: Macmillan and Co. Ltd.
42. Zelmanović, Đorđe (1990) *Ilustrirani bonton in protokol*. Maribor: Obzorja.

11.3. Pogovori in ostale informacije

1. Pogovori v Protokolu Republike Slovenije, 11. marec 2004.
2. Informacija iz Ureda predsednika Republike Hrvatske, 10. maj 2004.

3. Informacija iz Sabora Republike Hrvatske, 10. maj 2004.
4. Informacija iz Ministerstva za nadvorežni raboti za Republika Makedonija, 10. maj 2004.
5. Informacija iz Ministarstva vanjskih poslova Republike Hrvatske, 11. maj 2004.
6. Pogovor z vodjo Službe za protokol Mestne občine Ljubljana, 11. maj 2004.
7. Pogovori v Protokolu Republike Slovenije, 11. maj 2004.
8. Pogovor s šefinjo Protokola Republike Slovenije, 20. maj 2004.
9. Informacija iz Ministarstva spoljnih poslova Srbije i Crne Gore, 26. maj 2004.
10. Pogovori v Protokolu Republike Slovenije, 28. maj 2004.
11. Informacija iz Protokola Predsjedništva Bosne i Hercegovine, 31. maj 2004.